

УДК: 634.8(497.11)"04/14"

811.163.41(497.11)'373.21

DOI: https://doi.org/10.18485/srpske_studije.2024.15.1

Рад примљен: 25. августа 2024.

Рад прихваћен: 10. септембра 2024.

Др Марина Штетић

научни сарадник

Универзитет у Београду

Филозофски факултет

Одељење за историју

marina.stetic@f.bg.ac.rs

ORCID: 0000-0003-0434-0179

ТРАГОВИ ВИНОГРАДАРСТВА У ТОПОНИМИЈИ СРЕДЊОВЕКОВНЕ СРБИЈЕ*

Апстракт: У раду је обрађена виноградарска топонимија на простору средњовековне Србије, на основу средњовековних ћирилских и латинских извора, као и првих сачуваних османских пописа освојених српских крајева, доступних у преводу. Представљени су сви топоними и микротопоними (96), изведени од средњовековних виноградарских термина – у виду назива за винову лозу, потом једног од начина гајења винограда, назива за запуштене винограде, чуваре винограда, младе засаде винове лозе, пореза за винограде, службенике за убирање доходака од вина, затим од назива за вино, винске подруме, гостионице и гостионичаре, судове за вино и њихове израђиваче. Виноградарска топонимија и микротопонимија – која углавном подразумева сеоска насеља, напуштена села, потесе, локалитете у функцији мећника и агрокултурне објекте – сагледана је у контексту познавања заступљености виноградарства на одређеном простору на основу других извора. Извршена је и приближна убикација појединих топонима. Такође је показано да је одређени број виноградарских топонима опстао до данашњих дана. Указано је и на случајеве у којима топонимија представља једино сведочанство о гајењу винове лозе и производњи вина на одређеном подручју у прошлости, као и на појаву

* Реализацију овог истраживања финансијски је подржало Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије у склопу финансирања научноистраживачког рада на Универзитету у Београду – Филозофском факултету (број уговора 451-03-66/2024-03/200163).

у којој су већ постојећа сазнања о заступљености виноградарства и винарства на датој територији поткрепљена и постојањем топонима и микротопонима ове врсте.

Кључне речи: виноградарска топонимија и микротопонимија, виноград, лоза, вино, подруми и судови за вино, средњовековна Србија, рани османски период.

* * *

На простору средњовековне Србије виноградарство се развијало постепено од краја XII и почетка XIII столећа, бележећи различит степен распрострањености на нивоу више регија. Током XIII века виноградарство се налазило на вишем ступњу развоја у српским приморским земљама дуж источне обале Јадрана, на потезу од Бојане до Цетине (Зета, Требиње, Хум, Крајина), нарочито у дистриктима зетских приморских градова, као и на простору данашње Северне Македоније. У унутрашњим крајевима, захваљујући повољним климатским условима, развоју градских и трговачких насеља и других потрошачких центара, као и демографском расту, гајење винове лозе добијало је на интензитету током XIV и прве половине XV века. Најранији сачувани османски пописи освојених српских крајева такође показују да се виноградарство најкасније до средине XV столећа проширило у скоро све плодне крајеве средњовековне Србије.¹ Виноградарска топонимија на простору српских земаља, која је посведочена у најразличитијим врстама средњовековних извора, као и унутар првих османских дефтера, додатно сведочи о заступљености ове земљорадничке делатности у прошлости.

Топоними из средњовековног и раног османског периода који у корену свог назива садрже виноградарске термине најчешће су изведени од назива за ову биљну културу и њене продукте, али и од других израза из области виноградарства и винарства. Земљиште засађено виновом лозом називало се у средњем веку најчешће исто као и данас – *виноград* (стсрп. *виноградъ*; лат. *vinea, vīna*).² Етимологија речи *виноград* настала је од прасловенске позајмљенице *вино* (стсрп. *вино*, *вино*; лат. *vinum, -i*) и старосрпске речи *град* (*градъ*), са значењем „ограђеног места”.³ Виногради су у средњем

1 М. Штетић, *Виноградарство у средњовековној Србији*, Београд, 2021, 61–211, 417–419.

2 Ђ. Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских I*, Београд, 1863, 114; F. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinitum, emendatum auctum*, Vindobonae, 1862–1865, 64; Д. Синдик, *Виноград*, Лексикон српског средњег века, прир. С. Ђирковић, Р. Михаљчић, Београд, 1999, 80; М. Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, Београд, 2004, 106; М. Штетић, *Виноградарство*, 213.

3 P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Knj. III, poni-Ž*, Zagreb, 1973, 594–595; *Приручни етимолошки речник српског језика. Т. 1, А–Ј*, ур. А. Лома, аутори М. Бјелетић, Ј. Влајић-Поповић, А. Лома, и С. Петровић, Београд, 2023, 146 (=ПЕРСЈ 1).

веку, иначе, обавезно били ограђени плотом (оградом од прућа), ровом, трњем, зидом или бар камењем, у циљу познавања њихових међа и заштите од упада животиња и наношења штете.⁴ Други најчешћи средњовековни назив за виноград јесте *лоза* или *лозије* (стсрп. *лоза*, *лозик*; лат. *vitis*, *vites*), одакле су изведени придеви *лозно* (стсрп. *лозно*) и *лозни* (стсрп. *лозниъ*, *лознии*), док се у топонимији наилази и на облик у деминутиву – *лозица* (стсрп. *лозица*, *лозыца*; лат. *losiza*).⁵ Такође се јавља и израз *лозница* (стсрп. *лозница*, *лозъница*; лат. *losniza*), којим је означавао један струк винове лозе,⁶ премда се овај назив може односити и на дивљу лозу.⁷ Као микротопоним, у сачуваним средњовековним и османским изворима, наилази се и на термин *сад* (стсрп. *садъ*; лат. *planta*).⁸ Назив *сад* могао се односити на млади виноград,⁹ као у случају лозе засађене на земљишту које је Сава Немањић откупио на брду у Кареји, на Светој гори, у периоду између 1217. и 1219. године.¹⁰ С друге стране, име *сад* односило се и на млади воћњак или друге тек засађене културе.¹¹

Одређени топоними на простору српских средњовековних земаља изведени су од појединих термина за означавање једног од начина гајења винограда, који је подразумевао извођење резидбе високо изнад корена, након што лоза довољно порасте и ојача, да би затим била подигнута уз дугачко коље или притке. Један од средњовековних назива за лозу овог начина гајења, који је и данас у употреби, јесте *одрина* [стсрп. *ѡдрина*, *ѡдрина*; лат. *pergola* (на територији Дубровника), *vinea in cameris* (подручје Кото-

4 М. Благојевић, *Земљорадња*, 106; М. Штетић, *Виноградарство*, 252–254.

5 Ђ. Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских II*, Београд 1963, 19–20; F. Miklosich, *Lexicon*, 343; P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Knj. II, K–poni*, Zagreb, 1972, 321–322; М. Штетић, *Виноградарство*, 213.

6 Ђ. Даничић, *Рјечник II*, 19–20; М. Благојевић, *Земљорадња*, 116; М. Штетић, *Виноградарство*, 213.

7 P. Skok, *Etimologijski rječnik II*, 321.

8 *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. JAZU, sv. 60: 2 četrnaestoga dijela*, Zagreb, 1954, 429–430; Ђ. Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских III*, Београд, 1964, 74.

9 М. Благојевић, *Земљорадња*, 134; М. Штетић, *Виноградарство*, 213.

10 *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника, књига I 1186–1321*, прир. В. Мошин, С. Ђирковић, И. Синдик, ред. Д. Синдик, Београд, 2011, 115; М. Живоиновић, *Историја Хиландара 1. Од оснивања манастира 1198. до 1335. године*, Београд, 1998, 90; М. Штетић, *Свети Сава и манастирски виногради*, Свети Сава и Доментијан, ур. Д. Бојовић, Ј. Стошић, Ниш, 2024, 642–647.

11 М. Благојевић, *Земљорадња*, 134.

ра), *vigna che in epogresso, vigna de merogrelo* (подручје Будве)].¹² Други назив за високо орезану и подигнуту лозу који се среће у средњовековној топонимији гласи *нерез* (стсрп. *нѣрѣзь, лозик нѣрѣзь*¹³; лат. *peresium, vinea peresiata*¹⁴). У средњовековној топонимији и микротопонимији крију се и *виноградишта*, која се јављају као међници сеоских насеља и жупа или као назив за агрикултурни објекат.¹⁵ Термин *виноградиште* (стсрп. *виноградище*; лат. *vinealia*¹⁶) односи се на запуштени виноград или пак на место на коме постоје или не постоје видљиви трагови запуштене лозе, док исто значење имају и речи *виноградина* и *виноградац* (лат. *vinetum, vigneto*).¹⁷ У једном случају јавља се и микротопоним настао од назива *подвиње*, који се односи на земљиште под виноградима.¹⁸ У корену једног топонима присутан је термин *пудар* (стсрп. *поударь*; лат. *rudarius – vineae custos, guardator*), који означава чувара винограда.¹⁹ Своје чуваре имали су велики виногради владара, властеле, богатих грађана, као и општински виногради приморских градова Зете (Котор, Будва, Скадар).²⁰ У једном топониму очуван је и назив за порез на винограде – *магарисиј* или *могориш* (лат. *magarisium, margarisium, malgarisium*; стсрп. *могоришь, могоришь*).²¹

12 Исто, 116; М. Штетић, *Виноградарство*, 217–218.

13 Ђ. Даничић, *Рјечник II*, 151.

14 Термини *peresium* и *vinea peresiata* помињу се у једном уговору од 9. децембра 1398. године, чији је предмет продаја винограда на острву Крк (Т. Smičiklas, *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Sv. 18, Listine godina 1395–1399*, ur. D. Rendić-Miočević, dop. i prir. М. Šamšalović i dr, Zagreb, 1990, 396–398). Садржај уговора, на основу кога се јасно види да се израз *нерез* односио на винову лозу, сведочи и о томе да је орезивање винограда високо изнад корена претежно примењивано у приморским крајевима, у којима је иначе било мало обрадиве земље, захваљујући чему се са мање површине могао добити већи род (М. Штетић, *Виноградарство*, 220).

15 Виноградишта као објекти се иначе јављају у међама средњовековних села. М. Штетић, *Виноградарство*, 278.

16 *Statuta civitatis Cathari – Statut grada Kotora, knjiga III*, ur. J. Antović, Kotor, 2009, 269 (gl. 439).

17 Р. Skok, *Etimologijski rječnik III*, 595; *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika: Sv. 86: 4 dvadesetoga dijela*, Zagreb, 1972, 911–912; *ПЕРСЈ 1*, 146; М. Штетић, *Виноградарство*, 228–229.

18 Р. Skok, *Etimologijski rječnik III*, 595.

19 Ђ. Даничић, *Рјечник II*, 510; *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika: Sv. 53: 3 dvadesetoga dijela*, Zagreb, 1952, 617; Р. Skok, *Etimologijski rječnik III*, 68; М. Штетић, *Виноградарство*, 262.

20 М. Штетић, *Виноградарство*, 250–251, 262–263, 421.

21 F. Miklosich, *Lexicon*, 378; *Statut grada Dubrovnika: sastavljen godine 1272*, prir. i prev. A.

Већи број топонима на простору средњовековне Србије изведен је од речи *вино* (стсрп. **вино**; лат. *vinum, vini*), за коју је већ поменуто да представља прасловенску позајмљеницу,²² у виду назива за продукт плодова винове лозе, односно грожђа (стсрп. **гроздъ, гроздик**; лат. *uva, uvae*).²³ Поред речи *вино*, у топонимији се јавља и њен облик у деминутиву – *винце* (стсрп. **виньце**; лат. *vinum*).²⁴ Многи топоними изведени су и од назива *виница* (стсрп. **виница, виньница**; лат. *vinnica, conditorium, cellarium*), који је означавао подрум, односно просторију за чување вина.²⁵ У топонимији је присутан и термин *пивница* (стсрп. **пивница**; лат. *pivniza*), који је представљао синоним за *виницу*.²⁶ Израз *виниште*²⁷ вероватно се односи на место на коме се некада цедило грожђе и производило вино или можда чак и на некадашњу *виницу*. У средњовековним и раним османским изворима посведочени су и топоними настали од речи *винар* (стсрп. **винарь**; лат. *vinitor, vinarius*).²⁸ У повељи Манастиру Светог Ђорђа код Скопља (1300) винар се односи на личност задужену за убирање пореза у вину од становништва потчињеног непосредно владару.²⁹ Винар је могао представљати и крчмара (лат. *tabernarius, -ii*), односно особу која је продавала вино у нечијој гостионици.³⁰ У првим османским пописима јављају се и топоними настали од речи *крчма* (стсрп. **кръчъма, кръчъмница, кръчъмьница**; лат. *taberna*).³¹ Поједини

Šoljić, Z. Šundrica, I. Veselić, *uvodnu studiju napisala N. Lonza*, Dubrovnik, 2002, 604, 674; *Зборник*, 130, 160.

- 22 Ђ. Даничић, *Рјечник I*, 114; F. Miklosich, *Lexicon*, 63; P. Skok, *Etimologijski rječnik III*, 594–595; *ПЕРСЈ 1*, 145.
- 23 Ђ. Даничић, *Рјечник I*, 237; F. Miklosich, *Lexicon*, 143; *ПЕРСЈ 1*, 243–244; М. Штетић, *Виноградарство*, 214.
- 24 F. Miklosich, *Lexicon*, 64; P. Skok, *Etimologijski rječnik III*, 594; *ПЕРСЈ 1*, 145.
- 25 Ђ. Даничић, *Рјечник I*, 114; F. Miklosich, *Lexicon*, 64; P. Skok, *Etimologijski rječnik III*, 595; В. Петровић, *Виница*, Лексикон српског средњег века, 80; М. Штетић, *Виноградарство*, 266–268.
- 26 В. Петровић, *Виница*, 80; М. Штетић, *Виноградарство*, 266. Просторије за чување вина називале су се и *клет* (стсрп. *klät*) или *точило* (стсрп. *to~ilo*; лат. *torculum*), док се други термин односио првенствено на пресу за цеђење вина (М. Штетић, *Виноградарство*, 263, 266–267).
- 27 *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika: Sv. 86: 4 dvadesetoga dijela*, 902.
- 28 F. Miklosich, *Lexicon*, 63; *ПЕРСЈ 1*, 145.
- 29 *Зборник*, 324, 329; С. Мишић, *Српско село у средњем веку*, Београд, 2019, 20; М. Штетић, *Виноградарство*, 303.
- 30 М. Штетић, *Виноградарство*, 381.
- 31 F. Miklosich, *Lexicon*, 318.

топоними изведени су од именице *бачва* (стсрп. *бѣчѣвъ*, *бѣчѣва*, *бачѣва*; вулгарно-лат. *bŭttia*, *bŭttis*), општесловенске речи неутврђеног порекла, за коју се претпоставља да представља прасловенски романизам,³² означавајући велики дрвени суд у виду буради за вино и течност уопште.³³ Именица *бачвар* (стсрп. *бѣчѣварѣ*; лат. *bottarius*), која је такође присутна у топонимији, односила се на занатлију специјализованог за израду бачви, али и других мањих судова за вино.³⁴

Виноградарство је највећи степен развоја достигло на подручјима зетских приморских градова (Котора, Бара, Будве, Улциња и Скадра), на којима је култивисање винове лозе представљало најважнију и најзаступљенију пољопривредну грану.³⁵ Привредно најјачи и виноградилима најбогатији био је Котор, чији је дистрикт још пре XII века обухватао узано земљиште у непосредној околини града и суседно полуострво Врмац.³⁶ У бројним селима Врмца которска властела и грађани, као и многобројне цркве, поседовали су велики број винограда,³⁷ што је оставило трага и у топонимији. У изворима из првих деценија XIV века на Врмцу се јавља топоним *Магарисиј* (лат. *Magarisium*, *Margarisium*). Которски уговори од 20. октобра 1332. и 15. фебруара 1334. године показују да се место Магарисиј налазило код села Столив (данас истоимено), на североисточној обали Врмца,³⁸ у

32 Ђ. Даничић, *Рјечник I*, 30; P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Knj. I, A–J*, Zagreb, 1971, 86; *Етимолошки речник српског језика, свеска 2: БА–БД*, ур. А. Лома, израдили М. Бјелетић, Ј. Влајић-Поповић, М. Вучковић, М. Ђокић, А. Лома и С. Петровић, Београд, 2006, 270–271; А. Фостиков, *Занатство средњовековне Србије*, Београд, 2019, 159, 172; *ПЕРСЈ 1*, 30–31.

33 А. Фостиков, *Занатство средњовековне Србије*, 159–160; М. Штетић, *Виноградарство*, 263.

34 А. Лома, *Топонимија Бањске хрисовуље: ка осмишљању старосрпског топономастичког речника и бољем познавању општесловенских именословних образаца*, Београд, 2013, 26; А. Фостиков, *Биљна сировина и њена обрада на тлу средњовековне Србије*, Београдски историјски гласник 9 (2018), 15–16; иста, *Занатство средњовековне Србије*, 159–160, 172; М. Штетић, *Виноградарство*, 264–265.

35 М. Штетић, *Виноградарство*, 82–101.

36 О дистрикту Котора и даљем ширењу његовог подручја види: И. Синдик, *Комунално уређење Котора од друге половине XII до почетка XV столећа*, Београд, 1950, 14–15, 18–19, 26–30; М. Антоновић, *Град и жупа у Зетском приморју и северној Албанији у XIV и XV веку*, Београд, 2003, 31, 205–209.

37 М. Штетић, *Виноградарство*, 83–94.

38 A. Mayer, *Kotorski spomenici. Druga knjiga kotorskih notara god. 1329, 1332–1337*, Monumenta Catarensia volumen 2, Zagreb, 1981, 35, 454 (br. 139); 183, 490 (br. 732).

коме су иначе постојали многи виногради и расадници лоза.³⁹ Име насеља истоветно је називу за порез *магарисиј* или *могориш*, који су Дубровчани плаћали српским, а касније босанским владарима за уживање винограда подигнутих на њиховој земљи, на простору Хума и Требиња.⁴⁰ Византијски цар Константин VII Порфирогенит (913–959) наводи да су романски градови провинције Далмације плаћали годишњи данак стратегу у Задру, да би затим цар Василије I, вероватно између 882. и 886. године, одредио да се данак, рента у вину и друге дажбине дају суседним словенским кнежевима, у виду закупнине за уживање земљишта на њиховим територијама.⁴¹ За Дубровник Порфирогенит изричито каже да његови становници поседују винограде на земљишту Захумља и Травуније, чијим архонтима плаћају по 36 златника.⁴² Романски приморски градови су у ово време обухватили само узани земљишни појас изван зидина, због чега су винограде и друге културе подизали на суседним територијама. Иако није поменут међу романским градовима, Котор је припадао теми Далмација, плаћајући данак стратегу у Задру. Постојање топонима Магарисиј у првој половини XIV века сведочи о томе да су највероватније и Которани у прво време, подижући винограде на суседном Врмцу, плаћали порез (*magarisium*) господарима полуострва, односно владарима Дукље или Травуније.⁴³

На полуострву Врмац се у првој половини XVI столећа јавља и локалитет *Бачва*, који се помиње у опису границе млетачког Котора према султановим нахијама Грбља, на крају османског пописа санцака Црна Гора из 1523. године. Источна граница почињала је из правца острва Страдиоти (Свети Габријел, данас Свети Марко), односно од места на морској обали где се узима вода за деспотову солану и где постоји зидана каца. Затим

39 A. Mayer, *Kotorski spomenici. Prva knjiga kotorskih notara god. 1326–1335*, Monumenta Catarsensia, volumen 1, Zagreb, 1951, 63 (br. 142) et passim; isti, *Kotorski spomenici 2*, 31 (br. 124) et passim.

40 *Statut grada Dubrovnika*, 100–101, 118–121, 604, 674; *Зборник*, 129–130, 159–160; М. Динић, *Дубровачки трибути – Могориш, Светодмитарски и Конавоски доходак, Провизунбраће Влатковића*, Глас СКА CLXVIII (1935), 207–213; С. Мишић, *Хумска земља у средњем веку*, Београд, 1996, 60–62, 67–68, 74, 92, 200; М. Штетић, *Виноградарство*, 61–62.

41 F. Rački, *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*, vol. VII, Zagrabiae, 1877, 371–372; Б. Ферјанчић, *Византијски извори за историју народа Југославије II*, ур. Г. Острогорски, Београд, 1959, 36–37, нап. 114. Сматра се да је ово могло бити и резултат компромиса између Словена и Романа. И. Синдик, *Прилози топономастици Боке Которске*, Историјски часопис 5 (1955), 112.

42 F. Rački, *Monumenta VII*, 372; Б. Ферјанчић, *Византијски извори за историју народа Југославије II*, 36; М. Динић, *Дубровачки трибути*, 207.

43 И. Синдик, *Прилози топономастици Боке Которске*, 112–115.

се наводи да се ово место зове Бачва и да се налази у царском селу Брда.⁴⁴ Насеље Брда, које је у средњем веку припадало Светомихољској метохији (властелинство Зетске митрополије), постоји и данас јужно од Тивта, у суседству полуострва Превлаке, у коме је и почетком XX века посведочено место под називом Бачва.⁴⁵ Винова лоза је гајена у Брдима и током XVI века, док је једно земљиште у Солиоцком пољу 1599. године носило назив *Виноградиште*.⁴⁶

О развијеној виноградарској делатности у крајевима јужно од Котора пре почетка XIV века сведочи топоним *Лозице* или *Лозица* (лат. Losize/Losiçe, Losiza/Losiça; стсрп. **Лозица**), који се најпре помиње у которским нотарским уговорима из 1332. и 1334. године.⁴⁷ У которској одредби од 18. априла 1346. (429. глава Статута), посвећеној забрани подизања винограда на Врмцу и другим деловима градског дистрикта, као и на земљишту Светомихољске метохије, Лозице се наводе међу местима у којима се винова лоза убудуће није смела засађивати.⁴⁸ Овај топоним се јавља и у фалсификованој повељи цара Душана о потврди жупе Грбаљ и даровању нових територија Котору, издатој наводно у Приштини 1351. године.⁴⁹ У которским документима XV века често се помињу људи из Лозице, док се као предмет уговора најчешће јављају земљишта (оранице), али и један виноград,⁵⁰ што донекле потврђује континуитет гајења винове лозе. Судећи према изворима XV и XVI столећа, место Лозица или Лозице представљало је заселак села Шкаљари (данас предграђе Котора), налазећи се између которске тврђаве и аустријског утврђења Горажда.⁵¹ Топоним се очувао до данас, док на простору Шкаљара постоје још два локалитета у чијим се називима крију трагови виногра-

44 B. Đurđev, L. Hadžiosmanović, *Dva deftera Crne Gore iz vremena Skender-bega Crnojevića II*, Sarajevo, 1973, 164.

45 С. Накићеновић, *Бока (антропогеографска студија)*, Београд, 1913, 202–203, 395.

46 R. Kovijanić, *Pomeni crnogorskih plemena u kotorskim spomenicima (XIV–XVI vijek), knjiga I*, Cetinje, 1963, 96.

47 A. Mayer, *Kotorski spomenici 1*, 299, 535 (br. 879); isti, *Kotorski spomenici 2*, 212, 501 (br. 859).

48 *Statuta civitatis Cathari – Statut grada Kotora, knjiga II*, ur. J. Antović, Kotor, 2009, 335–336; *Statuta civitatis Cathari III*, 247–248.

49 С. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века*, ур. и прир. Р. Михаљчић, Београд, 2005, 32; R. Kovijanić, *Pomeni crnogorskih plemena I*, 10–11; С. Ђирковић, *Повеља цара Стефана Душана о границама Котора*, Стари српски архив 10 (2011), 39.

50 R. Kovijanić, *Pomeni crnogorskih plemena I*, 28, 65, 112, 118–119, 123, 174, 183, 227.

51 *Isto*, 123, 174, 250.

дарства – *Сад*, у значењу ‘расадник’, као и *Трап*, који се односи на ‘млади виноград’.⁵²

У средњовековној жупи Црмници (око данашњег Вирпазара) половином XIII века помиње се локалитет *Бачва* (**Бѣчѣвъ**). Јавља се у опису заједничке границе села Комарно (данас истоимено) с катунима, Медвеђа Глава и Крушевице (данас истоимено), која је краљ Владислав 1241/1242. поклатио Манастиру Светог Николе на острву Врањина у Скадарском језеру.⁵³ Локалитет Бачва чинио је део међе према Реци, засеоку села Годиње (данас истоимено), такође дарованом врањинском манастиру.⁵⁴ Зависно становништво сеоских насеља у Црмници, која су српски средњовековни владари поклањали манастиру на Врањини, имало је обавезу обраде црквених винограда. На основу тога се закључује да су гајили винову лозу и у својим насељима, док је у међама села Забес (суседно Годињу и Гуглави) половином XV века постојао стари виноград.⁵⁵ У околини Подгорице се почетком XIV столећа помиње врх под називом *Бачваревине* (**Бѣчѣваревине**), што указује на некадашњи бачварев посед. Јавља се као међник села Хмељница и Рујиште у Зети, која је краљ Милутин 1314–1316. године даровао Манастиру Светог Стефана у Бањској.⁵⁶ Хмељница је данашња Хмелница, око 13 km југоисточно од Подгорице, на граници са Албанијом, док суседно село Рујишта изгледа више не постоји.⁵⁷ Виноградарство се у селима у околини Подгорице свакако развило до краја XV века, где су се налазили виногради Црнојевића и њихове крупније властеле.⁵⁸

На простору Хумске земље, која се протезала од Дубровника до Неретве, обухватајући и полуострво Пељешац, у средњовековним и раним османским пописима јавља се већи број топонима и микротопонима изведених од виноградарских термина. У непосредној околини Стона на Пељешцу половином XIII века постојао је предео под називом *Вино* (**Винѣно**, **Винѣно**). Најпре се помиње у повељи краља Уроша I манастиру Светих апостола

52 D. Vidović, *Pogled u toponimiju Kotorskoga zaljeva*, Studia lexicographica 13 (2019), 110.

53 Ђ. Бубало, *Средњовековни архив манастира Врањине (прилог реконструкцији)*, Стари српски архив 5 (2006), 251–252; А. Лома, *Топонимија Бањске хрисувеље: ка осмишљењу старосрпског топономастичког речника и бољем познавању општесловенских именословних образаца*, Београд, 2013, 26. Уп. *Зборник*, 162–163.

54 *Зборник*, 163.

55 М. Штетић, *Виноградарство*, 101–104.

56 *Зборник*, 462; А. Лома, *Топонимија Бањске хрисувеље*, 26.

57 Г. Шкриванић, *Властелинство Св. Стефана у Бањској*, Историјски часопис 6 (1956), 192.

58 М. Штетић, *Виноградарство*, 105–107.

Петра и Павла у данашњем Бијелом Пољу, која је издата између 1254. и 1263. године, након премештања седишта Хумске епископије из Цркве Свете Богородице у Стону у Полимље. Међу поседима Хумске епископије помињу се и два винограда код Стона – један на локалитету Свети Петар (вероватно око истоимене цркве), а други у пределу Вино.⁵⁹ Сматра се да су поменути виногради спадали међу поседе које је својој задужбини, манастиру Светих апостола на Лиму, још крајем XII века поклонио хумски кнез Мирослав.⁶⁰ Вино код Стона евидентирано је и у дубровачкој земљишној књизи из 1336. године, као и у земљишнику из 1393/96.⁶¹ Предео Вино, у коме је очигледно још пре краја XII века гајена винова лоза, односио се на данашње пространо поље Вино или Вина у стонској равници, у подножју брда Косора, Жигантовице, Срђа и, донекле, Старог Града, односно јужно од Стона и источно од увале Прапратна.⁶² Овде је постојало и сеоско насеље, чији је главни део изгледа био смештен у Косору, у близини поља Вино. Село Вино се често јавља у дубровачким изворима, у којима је последњи пут поменуто 1575. године.⁶³ Стонско поље је иначе представљало плодан и добро насељен крај, за разлику од Пељешца, на коме су преовладавале шуме и пашњаца.⁶⁴

У северозападном делу Пељешца, у дубровачком катастиху из 1396. године, помиње се предео *Виноградиште* (лат. *Vinogradist*) у контради Трстеница, који се налазио на месту данашњег предела Полатка, поред села Горња Накована или Горњи Наковањ (данас Наковањ) код Оребића. Виноградиште се простирало источно од Горње Наковане, до подножја брда Влахова главица (данашња Главица).⁶⁵ Горња и Доња Накована су и у периоду пре успостављања дубровачке власти (1333) представљале једна од највећих и најгушће насељених села полуострва Пељешац, у којима су

59 *Зборник*, 229–230; С. Мишић, *Хумска земља*, 23, 128; М. Благојевић, *Земљорадња*, 109; М. Штетић, *Виноградарство*, 63.

60 Р. Љубинковић, *Хумско епархијско властелинство и црква Светог Петра у Бијелом Пољу*, Старица IX–X (1959), 100–101. Уп. С. Мишић, *Хумска земља*, 128.

61 Ј. Луčić, *Najstarija zemljišna knjiga u Hrvatskoj – Dubrovački zemljišnik diobe zemlje u Stonu i Pelješcu iz god. 1336.*, *Analiz zavoda za povijesne znanosti Istraživačkog centra JAZU u Dubrovniku XVIII* (1980), 85–86; N. Vekarić, *Pelješka naselja u 14. stoljeću*, Dubrovnik, 1989, 39, 136; М. Штетић, *Виноградарство*, 65, 66.

62 Ј. Луčić, *Najstarija zemljišna knjiga u Hrvatskoj*, 63; N. Vekarić, *Pelješka naselja u 14. stoljeću*, 39, 136; М. Штетић, *Виноградарство*, 63.

63 N. Vekarić, *Pelješka naselja u 14. stoljeću*, 136.

64 *Isto*, 126–127, 137; С. Мишић, *Хумска земља*, 159–160.

65 N. Vekarić, *Pelješka naselja u 14. stoljeću*, 39, 61, 64–65.

се виногради гајили и током XIV века. Винограде у Доњој Наковани, као и читав комплекс земљишта под виновом лозом између Горње и Доње Наковане, 1396. поседовали су синови Богоја Чепрнића, који су вероватно унуци Чепрње, жупана Стонског рата из 1283. године, односно из времена српске власти над Пељешцем.⁶⁶

На простору Сланског приморја, односно ранофеудалне жупе Приморје (од Петрова Села – некадашњег Курила – до Стона),⁶⁷ средином XIII века посведочен је топоним *Лозица* (*Лозыца*, *Лозица*). Помиње се као међник села Маликово (данашњи Горњи и Доњи Мајкови), које се граничило са жупом Попово. Село се јавља у повељи краља Уроша I манастиру Свети апостоли у Бијелом Пољу, новом седишту Хумске епископије.⁶⁸ За Маликово се такође сматра да спада међу насеља која је Богородици Стонској поклонио још велики кнез Мирослав Хумски.⁶⁹ Самим тим, Лозица може сведочити о заступљености винограда у крајевима између Сланог и Попова пре краја XII века.⁷⁰ Иако је Хумска епископија у Сланом поседовала неколико винограда,⁷¹ виноградарство половином XIII века изгледа још увек није било нарочито развијено.⁷² Средином XV столећа, топоними изведени од виноградарских термина јављају се и у жупи Лука, у делти Неретве. Угарски краљ Матија Корвин је 2. новембра 1465. године дубровачком фратру Александру у Луки даровао села *Лозица* (*Лозица*), *Неризи* (*Неризи*) и *Гнилишта*.⁷³ Данас се истоимено село Лозица налази јужно од ушћа Брегаве у Неретву. Накадашње село Нерези лежало је у близини данашњих Тасовчића, северније од ушћа Брегаве, док су Гнилишта данашња Гњилишта.⁷⁴ У жупи Лука винова лоза је била заступљена још почетком XIII века, на поседима Богородице Стонске (1220).⁷⁵

66 *Isto*, 62–64.

67 С. Мишић, *Хумска земља*, 128, 156–158.

68 *Зборник*, 230.

69 Р. Љубинковић, *Хумско епархијско властелинство*, 100–101. Уп. С. Мишић, *Хумска земља*, 128.

70 М. Штетић, *Виноградарство*, 64.

71 *Зборник*, 230; М. Штетић, *Виноградарство*, 63–64.

72 М. Благојевић, *Земљорадња*, 109–110; М. Штетић, *Виноградарство*, 64.

73 F. Miklosich, *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*, Београд, 2006, 494.

74 С. Мишић, *Хумска земља*, 25, 158, 201; М. Штетић, *Виноградарство*, 69–70.

75 *Зборник*, 196, 229; С. Мишић, *Хумска земља*, 128, 200; М. Благојевић, *Земљорадња*, 110; М. Штетић, *Виноградарство*, 62–63.

Средњовековна виноградарска топонимија присутна је и на тлу Крајине (између Неретве и Цетине), која је припадала Западном Хуму.⁷⁶ У Макарском приморју у Крајини 1434. године помиње се село *Виница* (**Виница**), које је спадало у баштинске поседе браће Ђурђевића-Радивојевића.⁷⁷ Будући да су поменута баштинска села у Горској жупи и Макарском приморју потврђена заједно са земљиштем и виноградима,⁷⁸ винова лоза је у селу Виница вероватно гајена и половином XV века.⁷⁹ У околини средњовековног града Имотски (средиште жупе Имоте),⁸⁰ у попису вилајета Херцеговина из 1475/77. године јавља се село *Вињани* у нахији Имотски.⁸¹ Вињани постоје и данас под истим називом у општини Посушје, североисточно од Имотског.⁸²

Један топоним који у себи крије трагове виноградарства посведочен је половином XV века и у границама жупа Конавле (од Цавтата до полуострва Превлака) и Драчевица (залеђе Херцег Новог), које су припадале земљи Требиње. Почетком 1449. године, приликом покушаја коначног разграничења Конавала и Драчевице, која је припадала херцегу Стефану Вукчићу Косачи, дубровачки представници мешовитог суда (*станка*) тражили су да се граница успостави код *Ражеве Лозе*, у области Пријевора.⁸³ Винова лоза се свакако гајила на простору Конавала и Драчевице, премда је у Конавлима, од времена успостављања дубровачке власти 1419. и 1426. године, у намери да се поменути простор претвори у житницу, виноградарство систематски сузбијано и строго ограничавано.⁸⁴

Попис вилајета Херцеговина из 1475/77. године, којим су били обухваћени крајеви до тада освојени од стране османске власти, обилује мноштвом топонима и микротопонима изведених од виноградарских термина. Попис показује да се виноградарство до половине XV века развило у скоро свим плодним крајевима Хумске земље. У оквиру десет нахија на територији средњовековног Хума, од укупно 197 сеоских насеља, порез на ширу плаћало је рајинско становништво 111 села (56,34%). На првом месту на-

76 С. Мишић, *Хумска земља*, 29–30.

77 F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 378; С. Мишић, *Хумска земља*, 162, 187; М. Штетић, *Виноградарство*, 70.

78 F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 378.

79 М. Штетић, *Виноградарство*, 70.

80 С. Мишић, *Хумска земља*, 27–28.

81 A. S. Aličić, *Poimениčni popis sandžaka vilajeta Hercegovine*, Sarajevo, 1985, 87.

82 *Isto*; С. Мишић, *Хумска земља*, 180, 183; М. Штетић, *Виноградарство*, 70–71.

83 С. Ђирковић, *Херцег Стефан Вукчић-Косача и његово доба*, Београд, 1964, 109.

84 М. Благојевић, *Земљорадња*, 285–286; М. Штетић, *Виноградарство*, 78–80.

лазила се нахија Попово (17 од укупно 24 села; 70,83%), а затим Неретва (26 од 37; 70,27%) и Мостар (24 од 36; 66,7%). У нахији Дабар остварена је највећа годишња производња шире од винограда сеоског становништва, док су за њом долазиле нахије Мостар и Неретва,⁸⁵ у којима је континуитет виноградарске делатности донекле посведочен и у топонимији.

На простору средњовековне жупе Попово, у селу Пољичани (средњовековне Пољице),⁸⁶ које је 1475/77. припадало нахији Попово, уписана су три хаса винограда (посед под непосредним уживањем феудалца) под називом *Нерази До*,⁸⁷ што указује да се радило о високо орезаној и подигнутој лози. У нахији Дубрава, која је једним делом обухватала простор средњовековне истоимене жупе (на левој обали Неретве, укључујући и Видово (Столачко) поље),⁸⁸ 1475/77. године евидентирано је пусто село *Лозница*,⁸⁹ док су у нахији Почитељ две пусте *мезре* (напуштена насеља) носиле називе *Лозница* и *Виница*.⁹⁰ Град Почитељ на Неретви, касније седиште истоимене нахије, такође се налазио у средњовековној Дубрави.⁹¹ Пусто село *Лозица* (*Лозича*) у нахији Дубрава евидентирано је још у попису санџака Босна из 1468/69. године.⁹² Село Лозница или Лозица данас вероватно представља заселак Лозине у околини Чапљине, југозападно од Почитеља.⁹³ У нахији Благај је 1475/77. евидентирано село *Винце*, док је приход од становника насеља уписан заједно са приходом од села Била Брда,⁹⁴ за које се сматра да се односи на средњовековно насеље Бивоље Брдо у жупи Дубрава (данас истоимено на Неретви).⁹⁵ Самим тим, у његовој близини треба тражити и некадашње Винце. Била Брда су 1468/69. евидентирана као пусто село са три запуштена хаса винограда.⁹⁶ Међутим, у насељима Била Брда и Винце је

85 М. Штетић, *Виноградарство*, 74–76.

86 С. Мишић, *Хумска земља*, 17, 23.

87 А. С. Аличић, *Poimenični popis*, 493; М. Штетић, *Виноградарство*, 218.

88 С. Мишић, *Хумска земља*, 17, 28.

89 А. С. Аличић, *Poimenični popis*, 603; М. Штетић, *Виноградарство*, 76.

90 А. С. Аличић, *Poimenični popis*, 605–606; М. Штетић, *Виноградарство*, 76.

91 С. Мишић, *Хумска земља*, 28, 142.

92 А. С. Аличић, *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, Mostar, 2008, 252.

93 А. С. Аличић, *Poimenični popis*, 603 (нар. 1621); *isti*, *Sumarni popis sandžaka Bosna*, 252, нар. 3515.

94 А. С. Аличић, *Poimenični popis*, 463–464; С. Мишић, *Хумска земља*, 169.

95 С. Мишић, *Хумска земља*, 128, 161–162.

96 А. С. Аличић, *Sumarni popis sandžaka Bosna*, 60.

1475/77. године узиман порез на ширу,⁹⁷ што додатно сведочи о заступљености виноградарства у овом крају.

У нахији Мостар, која је добрим делом укључивала средњовековну Блатну жупу или Блатно (Мостарско блато) на десној обали Неретве,⁹⁸ 1475/77. године постојало је село *Вина*.⁹⁹ Читање назива није сигурно, тако да се може радити и о селу Витина код Љубушког.¹⁰⁰ Село *Вина*, у нахији Мостар, јавља се као пусто још у попису санџака Босна из 1468/69. године, где је убицирано као Војно у непосредној близини Мостара.¹⁰¹ У селу Ливач (данас истоимено насеље у Мостару), у коме се 1475/77. гајила винова лоза, постојала је хаса њива *Винак*, поред чега су евидентирана и два запуштена хаса винограда.¹⁰² У селу Власници (данашње насеље у Мостару), поред винограда становника села, постојао је и један хаса виноград под називом *Сад*, са уписаном годишњом количином шире.¹⁰³ Име винограда открива да се радило о младом засаду, који је морао постојати бар 2–3 године, будући да је већ давао плод, од кога се производило вино. У селу Лишањ (северно од Мостара) 1475/77. постојала је хаса њива под називом *Виниште*.¹⁰⁴ Винограде су гајили и становници самог пазара Мостар, као и насеља Орлац, које, попут села Ливач и Власници, данас такође представља насеље Мостара.¹⁰⁵ Виноградарство је и у другим случајевима најзаступљеније било управо у непосредној околини развијених градских и трговачких насеља, на чијим се трговима одвијала продаја вина.¹⁰⁶

Виноградарска топонимија присутна је и на простору средњовековне жупе Неретва, тачније у околини тврђаве Белград или Биоград (на левој обали Неретве), код Коњица.¹⁰⁷ Према попису нахије Неретва (1475/77), код села Засливје (данас Засливље западно од Коњица), у коме се гајила

97 A. S. Aličić, *Poimenični popis*, 464.

98 С. Мишић, *Хумска земља*, 36 (види и карту).

99 A. S. Aličić, *Poimenični popis*, 395; С. Мишић, *Хумска земља*, 168.

100 A. S. Aličić, *Poimenični popis*, 395, нар. 1284.

101 A. S. Aličić, *Sumarni popis sandžaka Bosna*, 250, нар. 3478.

102 A. S. Aličić, *Poimenični popis*, 441; С. Мишић, *Хумска земља*, 168; М. Штетић, *Виноградарство*, 75.

103 A. S. Aličić, *Poimenični popis*, 391.

104 *Isto*, 443; С. Мишић, *Хумска земља*, 168; М. Штетић, *Виноградарство*, 75.

105 A. S. Aličić, *Poimenični popis*, 201–202, 391; М. Штетић, *Виноградарство*, 75.

106 М. Штетић, *Виноградарство*, 210–211.

107 С. Мишић, *Хумска земља*, 145, 154, 224.

винова лоза, постојала је њива *Подваница*, поред чега је забележено да под тврђавом Биоград постоје три хаса винограда.¹⁰⁸ Становништво пазара Београд (данашњи Коњиц) такође је гајило винову лозу и дуговало десетину од шире.¹⁰⁹ Поред наведених топонима и микротопонима у доњем току Неретве (средњовековна жупа Лука) и њеном средњем току (нахије Неретва и Мостар), виноградарска микротопонимија присутна је и у горњем току реке. У селу Брезовићи (данас непознато), у нахији Вишево (средњовековна истоимена жупа у изворишном делу Неретве),¹¹⁰ 1475/77. забележена је хаса њива под називом *Виноград*.¹¹¹ У селу Црка (непознато) у Вишеву једна хаса њива носила је име *Подвиња раван*.¹¹² Ове њиве су очигледно настале на месту некадашњих парцела под виновом лозом.

У попису вилајета Херцеговине из 1475/77. године виноградарска топонимија и микротопонимија посведочена је и на тлу средњовековне земље Дрине, која је обухватала горњи ток истоимене реке и доњи ток Ћехотине. Простирала се од међуречја Пиве и Таре, на југу, до реке Праче, на северу, укључујући можда и средњи ток Ћехотине и Таре.¹¹³ У селу Доња Кошара, које је припадало Горажду у Загорју, један хаса виноград носио је назив *Винине*.¹¹⁴ У селу Козаровина (данас истоимено код Фоче), у нахији Сокол, постојала је хаса њива *Вињак*.¹¹⁵ У пописима из 1468/69. и 1475/77. јавља се село *Винино* у нахији Горажде које данас представља заселак у Миљевини код Фоче.¹¹⁶ У Винином су 1475/77. постојала два хаса винограда, поред чега је убиран и порез на мошт од винограда становника насеља.¹¹⁷ У селу Горња Брда (данас Брда код Фоче), у нахији Сокол, забележена је хаса њива *Подваница*.¹¹⁸ Њива се, очигледно, налазила у близини винице, тј.

108 A. S. Aličić, *Poimenični popis*, 390.

109 *Isto*, 449–450.

110 С. Мишић, *Хумска земља*, 28–29.

111 A. S. Aličić, *Poimenični popis*, 411.

112 *Isto*, 313.

113 М. Благојевић, *Подриње између српских средњовековних држава*, Дрина, Београд – Српско Сарајево, 2005, 38; М. Премовић, *Средње и Доње Полимље и Горње Подриње у средњем веку*, докторска дисертација, Београд, 2013, 38–45.

114 A. S. Aličić, *Poimenični popis*, 555.

115 *Isto*, 427–428.

116 A. S. Aličić, *Sumarni popis sandžaka Bosna*, 239; *isti*, *Poimenični popis*, 551; М. Премовић, *Средње и Доње Полимље и Горње Подриње у средњем веку*, 107, 151.

117 A. S. Aličić, *Poimenični popis*, 551.

118 *Isto*, 301.

винског подрума, који је можда постојао и у време пописа. Село је свакако обиловало вином, будући да су овде постојала и три хаса винограда, док су становници насеља плаћали порез на ширу.¹¹⁹ Њива *Подваница* јавља се и у селу Доњи Копачи у нахији Горажде (данас Копачи код Горажда), у коме је евидентиран и један хаса виноград, док су становници гајили и своје винограде и давали десетину од шире.¹²⁰

У селу Михоље Поље, које је спадало у хас санџакбега вилајета Херцеговине, 1475/77. уписан је чифлик, односно имање черибаше Махмуда, састављено од два винограда и десет њива. Виногради су се звали *Лозица* и *Придворац*. Име једне од њива гласило је *Костадол Подваница*, док су две њиве назване *Дворица*.¹²¹ Називи Придворац и Дворица упућују на то да су поменути виноград и њива лежали у близини „двора“, односно јачег потрошачког објекта који је сигурно имао и веће потребе за вином, док њива Подваница сведочи о присуству винског подрума у коме се складиштило ово цењено пиће. Будући да се за поменути чифликом наводи један млин, за који се каже да је „у синару Горажде“,¹²² село Михоље Поље се вероватно налазило у близини овог града, као уосталом и преостала три сеоска насеља нахије Горажде која су улазила у хас херцеговачког санџакбега.¹²³ У селу Ичка (данас непознато), које је припадало Самобору, постојале су хаса њиве назване *Подванице* и *Подкућница*. Становништво села је гајило винову лозу и плаћало порез на ширу.¹²⁴ Могуће је да се и ово село налазило негде у околини данашњег Горажда, попут већине сеоских насеља нахије Самобор.¹²⁵

Село *Лозник* (неубицирано) помиње се 1468/69. и 1475/77. као насеље нахије Дубштица,¹²⁶ која је обухватала доњи ток реке Лим, поречје њене притоке Радовине, као и села у околини Рудог, Фоче, Горажда и Чајнича.¹²⁷ У попису из 1468/69. године, за села Лозник и Горњи Хртар стоји да су дата

119 *Isto*.

120 *Isto*, 368–369; М. Премовић, *Средње и Доње Полимље и Горње Подриње у средњем веку*, 116, 151, 158.

121 А. С. Аличић, *Poimenični popis*, 195–196.

122 *Isto*, 196.

123 *Isto*, 193–195.

124 *Isto*, 553.

125 *Isto*, 14–17.

126 А. С. Аличић, *Sumarni popis sandžaka Bosna*, 121; *isti*, *Poimenični popis*, 549.

127 М. Премовић, *Средње и Доње Полимље и Горње Подриње у средњем веку*, 95–96, 141.

у посед једном од посадника тврђаве Самобор.¹²⁸ У средњем веку постојала је тврђава Хртар на Дрини, са истоименим тргом, смештена 13 km северно од Вишеграда,¹²⁹ тако да се можда у близини налазило и насеље Лозник. У попису санџака Босна из 1468/69. године јављају се и села *Горња Лозница* и *Доња Лозица* у нахији Хртар,¹³⁰ као и *Средња Лозница*, која је припадала Вишеграду.¹³¹ Данас постоји село Лозница код Вишеграда, на чијем простору су вероватно лежала сва три средњовековна насеља. Поменути попис бележи и село *Винина Поток*, за које је назначено да припада Добруну, некадашњем граду на Рзаву, источно од Вишеграда. Данас у околини насеља Добрун постоје два локалитета под називом Поток.¹³²

У жупама Полимља виноградарство није имало уједначен степен развоја,¹³³ док гајење винове лозе није оставило знатнијег трага ни у средњовековној топонимији. У Средњем Полимљу, тачније у околини Пријепоља, трагови виноградарства крију се у називима села *Горња Виница* и *Доња Виница*, која су припадала нахији Милешево унутар санџака Босна 1468/69. и санџака вилајета Херцеговина 1475/77. године.¹³⁴ Налазила су се на простору данашњег села Виница, јужно од Пријепоља.¹³⁵ У околини Пријепоља и манастира Милешеве, који су припадали средњовековној жупи Црна Страна,¹³⁶ виноградарство се свакако развило до половине XV столећа, о чему сведочи османски попис нахије Милешева, унутар вилајета Херцеговина, из 1475/77. године.¹³⁷ Средњем Полимљу припададе су и некадашње жупе Лим (на простору Затона и око данашњег Бијелог Поља) и Љубовића (између истоимене реке и Лима, око данашњег Бродарева).¹³⁸ Виноградарска топонимија овог простора позната је тек из друге половине XVI века. У попису Призренског санџака из 1571. године, у нахији Бихор евидентирана су села

128 A. S. Aličić, *Sumarni popis sandžaka Bosna*, 121.

129 С. Рудић, *Хртар*, Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља, ур. С. Мишић, Београд, 2010, 314.

130 A. S. Aličić, *Sumarni popis sandžaka Bosna*, 41–42, нар. 715, 716.

131 *Isto*, 221.

132 *Isto*, 211.

133 М. Штетић, *Виноградарство*, 178–182.

134 A. S. Aličić, *Sumarni popis sandžaka Bosna*, 222; *isti*, *Poimenični popis*, 588–589.

135 М. Премовић, *Средње и Доње Полимље и Горње Подриње у средњем веку*, 93, 137.

136 С. Мишић, *Студије о средњовековном Полимљу*, Београд, 2012, 43–44.

137 М. Штетић, *Виноградарство*, 180–182.

138 С. Мишић, *Студије о средњовековном Полимљу*, 40–43.

Горња Лозна, Доња Лозна и Завиноград. Овде је, између осталог, узиман и бац за вино, односно такса за промет вина на велико.¹³⁹ Горња Лозна и Доња Лозна односе се на данашње село Лозна, северно од тврђаве Бихор, у долини Лозничке (Лозанске) реке, десне притоке Лима,¹⁴⁰ док је Завиноград данашње Завинограђе, северозападно од Бродарева.¹⁴¹ Села Горња и Доња Лозна налазила су се на тлу средњовековног Затона (предеона целина жупе Лим), док је Завиноград лежао на простору некадашње жупе Љубовиће.

На тлу данашње Северне Македоније виноградарство је још у XIII веку било добро развијено у Скопској области и Поречу (средњи ток Треске), што је оставило трага и у топонимији овог простора. У појединим селима потчињеним манастирима код Скопља – Светом Ђорђу Скоропостижном и Светом Никити у Бањанима, виногради су постојали вероватно још од друге половине XI века, док османски попис из 1467/68. показује да је континуитет гајења винове лозе у већем броју насеља одржан до друге половине XV столећа.¹⁴² На северним обронцима планине Водно, југозападно од Скопља, налазило се село *Нерези* (*Њерџзи*), данас Горњи и Доњи Нерези. Краљ Милутин је ово село, заједно са виноградима, око 1300. поклонио Манастиру Светог Ђорђа.¹⁴³ Село *Нерези/Нерез* (*Нирез*) евидентирано је и у попису Скопског вилајета из 1452/53,¹⁴⁴ као и у попису крајишта Иса-бега Ишаковића из 1455. године.¹⁴⁵ Према попису Скопског вилајета из 1467/68, десетина од шире чинила је највећи део укупног прихода који је долазио од становника села.¹⁴⁶ Пописи из 1452/53. и 1467/68. бележе и село *Винце* (данас истоимено југоисточно од Скопља), у коме се такође гајила винова лоза и производило вино.¹⁴⁷ У хрисовуљи цара Андроника II Палеолога

139 Т. Катић, *Опширни попис Призренског санџака из 1571. године*, Београд, 2010, 423, 453–455, 461–462, 593.

140 *Исто*, 427, 453, нап. 60.

141 *Исто*, 426, 461, нап. 75.

142 М. Штетић, *Виноградарство*, 107–119.

143 *Зборник*, 322, 327; М. Штетић, *Виноградарство*, 111–112.

144 *Турски документи за историјата на македонскиот народ. Том 3, Опширни пописни дефтери од XV век*, ред. М. Соколоски, Скопје, 1976, 184–185.

145 Н. Šabanović, *Krajište Isa-bega Ishakovića. Zbirni katastarski popis iz 1455. godine*, Sarajevo, 1964, 24.

146 *Турски документи за историјата на македонскиот народ. Опширен пописен дефтер Но. 4 (1467–1468 година)*, ред. М. Соколоски, А. Стојановски, Скопје, 1971, 441–442; М. Штетић, *Виноградарство*, 118.

147 *Турски документи 3*, 273–274; *Турски документи 4*, 529.

(1308) помиње се топоним *Виништа* (**Виница**), као посед Манастира Светог Никите, потчињеног хиландарском пиргу у Хрусији.¹⁴⁸ Сматра се да се ово место односи на село Виниче у подножју Скопске Црне Горе, око 10 km североисточно од Скопља.¹⁴⁹ Код села Побужда (данас Побужје, 16 km северно од Скопља), тачније у суседном Туричевом (Туришевом) долу, једна њива манастира Светог Ђорђа (1300) носила је назив *Виноградиште* (Vinogradīšće), налазећи се и сама међу виноградилима,¹⁵⁰ док њено име говори о томе да је створена крчењем запуштене лозе. Село Побужда и околна насеља под Скопском Црном Гором иначе су обиловала виноградилима, који су посведочени у изворима из XIII и почетка XIV века.¹⁵¹

У повељи краља Милутина манастиру Светог Ђорђа (1300) јавља се и топоним *Винска* (Vinska), најпре као заселак некадашњег села Козарево, у коме су током XIII и XIV века такође гајени виногради.¹⁵² Винска се затим помиње међу суседним, углавном виноградарским насељима: Преска, Горње Сулње, Сопиште, Себемишље, и др,¹⁵³ која се простиру у близини некадашњег Козарева и данашњег села Осинчана (између доњег тока Треске и планине Водно).¹⁵⁴ У хрисовуљи бугарског цара Константина Тих Асена (1258–1277) скопском манастиру, Винска је забележена као *Синска* (Sinska),¹⁵⁵ односећи се на данашње Осинчане.¹⁵⁶ У близини поменутих насеља, у подножју планине Осој налазило се и село *Лозно* (**Лозно**), које је Андријаш, син српског краља Вукашина, 1389. поклонио манастиру Светог Андрије у теснацу Треске.¹⁵⁷ Село је било смештено на левој обали Треске, добро осунчаној и погодној за гајење винограда.¹⁵⁸ У пописима Скопског вилајета из 1452/53. и 1467/68. године јавља се село *Лозна* (**Лузна?**), чији су становници плаћали порез

148 *Зборник*, 406; М. Штетић, *Виноградарство*, 113.

149 М. Живојиновић, *Историја Хиландара I*, 219–220.

150 *Зборник*, 322.

151 М. Штетић, *Виноградарство*, 108–109.

152 *Зборник*, 321; М. Штетић, *Виноградарство*, 111.

153 *Зборник*, 326.

154 М. Штетић, *Виноградарство*, 112.

155 *Зборник*, 256.

156 Р. Грујић, *Властелинство светог Ђорђа код Скопља од XI–XV века*, Гласник Скопског научног друштва I 1–2 (1926), 55–56, 58.

157 Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи, књига 6*, Београд, 1926, 94, бр. 10026.

158 М. Штетић, *Виноградарство*, 110.

на ширу, и које се можда односи на поменуто средњовековно насеље.¹⁵⁹ У средњовековној жупи Пореч, у међама села Брод (данас Македонски Брод), у другој половини XIII века помиње се локалитет *Виништа* (**Виница**).¹⁶⁰ У селу Брод, које је представљало значајније насеље са тргом и средиште метоха у Поречу манастира Светог Ђорђа код Скопља, виногради су били заступљени вероватно још од XI века, уз одржавање континуитета све до друге половине XV столећа, док се винова лоза гајила и у околним селима.¹⁶¹

Виноградарство је у средњем веку било посебно заступљено у Штипу и околним селима, док се винова лоза гајила и у околини Кочана.¹⁶² Виноградарска топонимија овог простора јавља се тек у изворима из друге половине XVI века. Попис Ћустендилског санџака из 1570–1573. године бележи дербенџијско село *Лозницу* у нахији Штип, као и *Виницу*, махалу села Градец (данашње истоимено село 4 km јужно од града Виница), у нахији Кочани. Становништво овог села је и у време пописа плаћало порез на ширу, данак за гроздобер и трошарину за увезено вино.¹⁶³ Јужно од Штипа, у долини реке Криве Лакавице (средњовековна Лукавица), виногради су се у другој половини XIV века (1366) гајили на поседима цркве Светог Стефана у Кончи, нарочито у селима Конча и Лубница (данас истоимена).¹⁶⁴ У попису из 1570. године, у нахији Конче јавља се дербенџијско село *Лозница* (Бозница?), које се налазило југозападно од Радовишта, док се у његовом суседству (у селу Гавран) гајила винова лоза.¹⁶⁵ Заступљеност виноградарства у жупи Дебар (Дебарска котлина), тачније у селима у долини реке Радике (притока Црног Дрима), позната је на основу повеље из 1426. године.¹⁶⁶ У попису вилајета

159 *Турски документи* 3, 278; *Турски документи* 4, 532, нап. 519.

160 *Зборник*, 255.

161 М. Штетић, *Виноградарство*, 115, 119.

162 *Исто*, 129–131.

163 *Турски документи за историјата на македонскиот народ. Том 5, Опширни пописни дефтери од XVI век за Ќустендилскиот санџак. Кн. 2*, прев. ред. и ком. М. Соколки, Скопје, 1980, 276–277, 319–320.

164 С. Бојанин, *Повеља цара Стефана Уроша којом потврђује дар великог војводе Николе Стањевића манастиру Хиландару*, *Стари српски архив* 1 (2002), 103–116; М. Копривица, *Кончански практик*, *Стари српски архив* 22 (2023), 21–49; М. Штетић, *Виноградарство*, 219; М. Копривица, *Властелинства и економија манастира средњовековне Србије*, Београд, 2022, 110–111.

165 *Турски документи за историјата на македонскиот народ. Том 5, књ. 3, Опширен пописен дефтер за Ќустендилскиот санџак од 1570. година*, прев. ред. и ком. А. Стојановски, Скопје, 1982, 266–267.

166 М. Штетић, *Виноградарство*, 132–133.

Доњи Дебар из 1467. евидентирана су села *Виница* (југоисточно од Пешкопеје) и *Лозени* (*Лозина*, *Лузени*), чије је становништво гајило винограде. Попис бележи и село *Нерези* (северно од града Струге), које је припадало Дугом Брду.¹⁶⁷

Виноградарска топонимија је у првој половини XIV века посведочена и у непосредној околини средњовековног Прилепа, тачније у хрисовуљама о потврди и даровању поседа манастиру Трескавац (ТХ1, ТХ2, ТХ3). Цар Душан је након освајања Прилепа 1334. године издао тзв. Прву (1. септембар 1334. – 31. август 1336) и Трећу трескавачку хрисовуљу (1343–1345). Друга хрисовуља сматра се незваничним документом, који је можда настао у манастиру у виду катастиха, ослањајући се на садржај Душанових исправа, али вероватно и других аката.¹⁶⁸ У ТХ3, у међама метоха цркве Светог Теодора у Прилепу (данас непозната), потврђеног манастиру заједно са виноградима и осталим имањима, јавља се топоним *Стара Вина* (**Стара Вина**). Наводи се после Барове цркве, Цркве Светог Георгија, Цркве Свете Варжаве и једног ентитета према селу Дубници (данас Дабница, 8 km северно од Прилепа), а пре Цркве Светих Врачева, одакле је граница поново избијала на Барову цркву.¹⁶⁹ Између Барове и Цркве Светог Георгија, у ТХ1 помиње се и Црква Свете Петке,¹⁷⁰ док се у ТХ2 пре Свете Петке наводи и Црква Светог Николе.¹⁷¹ Ови храмови налазили су се у подграђу средњовековног Прилепа (данашње предграђе Варош),¹⁷² које је било засађено бројним виноградима. Црква Светог Николе смештена је у средишњем делу Вароши, неколико стотина метара од средњовековног прилепског трга. Остаци Цркве Светог Георгија (Ђорђа) пронађени су у северозападном делу Вароши. Црква Свете Варжаве налазила се северозападно од некадашње Цркве Светог Георгија, тачније око 150 m северозападно од Цркве Светог Атанаса. Црква Светих Врачева се можда налазила у југоисточном делу Вароши, око 80 m југозападно од

167 *Турски документи* 3, 328–329, 345, 358–359.

168 Ђ. Бубало, *За ново, критичко издање трескавачких хрисовуља краља Душана*, Стари српски архив 7 (2008), 207–229.

169 Ђ. Даничић, *Хрисовуљ краља Стефана потоњег цара Трескавцу*, Гласник Друштва српске словесности XIII (1861), 369–370.

170 С. Новаковић, *Два прилога к српским старинама. II. Хрисовуља краља Стефана Душана манастиру трескавачком*, Гласник Српског ученог друштва XLI (1875), 359.

171 Ђ. Даничић, *Три српске хрисовуље*, Гласник Друштва српске словесности 11 (1859), 130–131.

172 Б. Бабић, *Нова сазнања о црквама средњовековног Прилепа*, Зборник Светозара Радојчића, ур. В. Ј. Ђурић, Београд, 1969, 11; С. Смолчић-Макуљевић, *Цркве и приложници у трескавачким хрисовуљама краља Душана*, Зограф 40 (2016), 75–76.

Цркве Светог Петра.¹⁷³ Судећи према положајима поменутих цркава, топоним Стара Вина се очигледно простирао на северозападној страни подграђа средњовековног Прилепа.

У другој и трећој трескавачкој хрисовуљи јавља се и топоним *Винца* (8 *Винцеѡхъ/Винѡчеѡхъ*), где је манастир Трескавац поседовао неколико њива. Према трећој хрисовуљи, две њиве су се налазиле у Винцима, док се трећа простирала „по сред Кучковјана у Винцех”.¹⁷⁴ Једна од дарованих њива допирала је до пута Кучковјанског, као и до пута Обршанског,¹⁷⁵ који је ишао од села Обрштани (данас Обрчани), југозападно од Прилепа.¹⁷⁶ Самим тим, негде у његовој близини налазили су се и Кучковјани,¹⁷⁷ као и топоним Винца. Кучковјани или Кучковене, који су до времена издавања треће хрисовуље прерасли у село, такође су потврђени манастиру са њивама и виноградима, што додатно сведочи о гајењу винове лозе у овом крају.¹⁷⁸ У попису Прилепског вилајета из 1467/68. године забележено је село *Лознани* или *Лозјани*, у коме је узимана десетина од шире. Село постоји и данас под називом Лознани, југозападно од Прилепа.¹⁷⁹ У Трескавачком поменику, који потиче из XVIII века, садржећи и преписе из XVI столећа,¹⁸⁰ такође се помиње село *Лознени* (*Лознени*).¹⁸¹

Виноградарство се све интензивније развијало и у ближој и широј околини Призрена, где су виноградни посведочени још крајем XII столећа на поседима Хиландара, док су у већем броју присутни средином XIV века на властелинству Манастира Светих арханђела код Призрена.¹⁸² У међама

173 Б. Бабић, *Нова сазнања о црквама средњовековног Прилепа*, 11–14.

174 Ђ. Даничић, *Хрисовуљ*, 374–375. Види и: исти, *Три србске хрисовуље*, 131.

175 Ђ. Даничић, *Три србске хрисовуље*, 131; исти, *Хрисовуљ*, 375.

176 Г. Шкриванић, *Путеви у средњовековној Србији*, Београд, 1974, 79, 81.

177 Данас постоји једино село Кучковени југоисточно од Лерина у Грчкој.

178 Ђ. Даничић, *Три србске хрисовуље*, 133; исти, *Хрисовуљ*, 376. У првој хрисовуљи селиште је везано за метох Цркве Светог Димитрија у Прилепу. С. Новаковић, *Два прилога к српским старинама. II*, 360.

179 *Турски документи* 4, 62, 93–94, 114–115.

180 Р. Угринова-Скаловска, *За трескавечкиот кодик*, Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија IV, ур. В. Мошин, Л. Славева, Скопје, 1981, 190–192.

181 С. Николовска, *Кодик на манастирот Трескавец*, Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија IV, ур. В. Мошин, Л. Славева, Скопје, 1981, 230.

182 М. Штетић, *Виногради на поседима манастира Свети Арханђели код Призрена*, Београдски историјски гласник 6 (2015), 119–128; иста, *Виноградарство*, 133–139, 153–166.

села Пирани у Подримљу (данас Пиране северозападно од Призрена), које је цар Душан 1349/1350. даровао Светим арханђелима, помиње се микро-топоним *Нерез* (**Нѣрѣзъ**), налазећи се на брегу, изнад једног винограда.¹⁸³ У југоисточним пределима жупе Алтин (између река Ереника и Валбоне, на граници са Албанијом),¹⁸⁴ такође се наилази на трагове о гајењу винове лозе пре средине XIV века. Према трећој дечанској хрисовуљи (1343/45), део границе Алтина ишао је „на Тлсто брдо на Виноградиште како упада у Жрково у Слатину”.¹⁸⁵ *Виноградиште* (**Виноградиште**/ **виноградиште**) се овде односи на запуштену лозу или на место на коме је некада постојао виноград.¹⁸⁶ Налазило у подножју планине Стоберце или Ђафа Стобрда југозападно од Ђаковице, на граници са Албанијом, односно у суседству горњег тока реке Скатине и данашњег албанског села Жерке.¹⁸⁷

Током XIV и прве половине XV века, виноградарство се развило и на простору Косова, о чему у највећој мери сведочи османски попис области Бранковића, спроведен непосредно након освајања Новог Брда 1455. године.¹⁸⁸ У попису крајишта Иса-бега Исхаковића из исте 1455. године, евидентирано је село *Винарце* (заједно са једним хаса виноградом), које се односи на данашње Горње и Доње Винарце, око 5-6 km југозападно од Косовске Митровице и Звечана.¹⁸⁹ Сматра се да се село *Винарци* (**Винарци**), које је кнегиња Милица са синовима 1395. потврдила светогорском Манастиру Светог Пантелејмона као дар властелина Дуке,¹⁹⁰ односи управо на Винарце на Косову,¹⁹¹ премда је насеље из поменуте исправе убицирано као

183 С. Мишић, Т. Суботин-Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, Београд, 2003, 92, 123; М. Штетић, *Виноградарство*, 162, 218, 222, 277.

184 Г. Томовић, *Алтин у XIV и XV веку*, Становништво словенског поријекла у Албанији, ур. Ј. Р. Бојовић, Титоград, 1991, 153, 158.

185 М. Милојевић, *Дечанске хрисовуље*, Гласник Српског ученог друштва XII (1880), 38; П. Ивић, М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*, Нови Сад, 1976, 65, 306, 110, 231.

186 М. Штетић, *Виноградарство*, 152.

187 Г. Томовић, *Алтин у XIV и XV веку*, 159–160.

188 М. Штетић, *Виноградарство*, 166–172.

189 Н. Šabanović, *Krajište Isa-bega Ishakovića*, 24; М. Штетић, *Виноградарство*, 187.

190 А. Младеновић, *Повеље и писма деспота Стефана: текст, коментари, снимци*, Београд, 2007, 296, 303, 307.

191 Д. Јечменица, *Поседи светогорског манастира Светог Пантелејмона у Моравској Србији*, Власт и моћ: властела Моравске Србије од 1365. до 1402. године, ур. С. Мишић, Крушевац, 2014, 196.

данашње истоимено село северозападно од Лесковца.¹⁹² Пописи Призренског санџака из 1530. и око 1550. године бележе ненасељено село *Крчмар*, које је обрађивано споља. У попису из 1571. село је евидентирано као мезра *Крчма* у суседству села Лопужник (данас Лапушник у Горњој Дреници, североисточно од Суве Реке). У овом селу убиран је порез на ширу, као и *ресум на корито*, односно годишњи порез у корист господара земље, који је плаћала свака хришћанска кућа која је поседовала винограде.¹⁹³ У нахији Призрен је 1571. постојала и данас непозната мезра *Винора*, на којој је гајена винова лоза.¹⁹⁴ У попису Ћустендилског санџака из 1570. године поменуто је село *Лозица* (?), које је припадало Вучитрнском санџаку.¹⁹⁵

Виноградарска топонимија је у другој половини XV века присутна и у долини Рашке, леве притоке Ибра. Османски *Војнучки дефтер* из 1455. године у нахији Рас (северно и северозападно од Новог Пазара) бележи мезру *Лозна* (данас заселак Лозно у Горњој Дежеви),¹⁹⁶ која је у сумарном попису санџака Босна из 1468/69. евидентирана као село Лоз(и)на у зеамету Раса.¹⁹⁷ Село Лозна јавља се и у попису из 1530. године.¹⁹⁸ Попис из 1468/69. бележи и село *Винац Поток*, које је припадало Јелечу.¹⁹⁹ Вероватно се налазило у околини Новог Пазара, као и остала насеља нахије Јелеч. Дефтер из 1468/69. свакако сведочи о постојању винограда код Новог Пазара.²⁰⁰ У сумарним пописима Зворничког санџака из 1519. и 1533. године забележено је насеље *Бачвар*, које се односи на село Бачвари у Рашкој.²⁰¹ Топонимија на простору нахије Сенице (равни део Пештери око горњег тока Увца), која се већим

192 А. Младеновић, *Повеље и писма деспота Стефана*, 311.

193 Т. Катић, *Опширни попис Призренског санџака из 1571. године*, 30, 32, 147–148 (нап. 215), 230–231 (нап. 139). О *ресуму на корито* види: *Исто*, 601.

194 *Исто*, 30, 157.

195 *Турски документи за историјата на македонскиот народ. Том 5, Опширен пописни дефтер за Ќустендилскиот санџак од 1570. година. Кн. 4*, прев. ред. и комен. А. Стојановски, Скопје, 1985, 516–517.

196 Т. Катић, *Војнучки дефтер из 1455. године за санџаке Крушевац, Вучитрн, Призрен и вилајете Звечан, Јелеч, Рас, Сенице и Ходидед*, Београд, 2020, 61 (види и нап. 159), 62, 107; Иста, У. Војводић, *Границе жупе и нахије Рас у средњем и раном новом веку (14–16. век)*, *Историјски часопис* 69 (2020), 143 (види и нап. 86), 145.

197 А. S. Aličić, *Sumarni popis sandžaka Bosna*, 12.

198 Т. Катић, У. Војводић, *Границе жупе и нахије Рас*, 150.

199 А. S. Aličić, *Sumarni popis sandžaka Bosna*, 207.

200 *Isto*, 2, 4–5, 20–21; М. Штетић, *Виноградарство*, 172–173.

201 А. Handžić, *Dva prva popisa Zvorničkog sandžaka (iz 1519. i 1533. godine)*, Sarajevo, 1986, 66, 131.

делом територијално подударала са средњовековном истоименом жупом у земљи Рашка,²⁰² представља једине назнаке о заступљености винове лозе на овом простору пре друге половине XV века. Према *Војнучком дефтеру* из 1455, нахији Сенице припадало је село *Лозника*.²⁰³ У попису крајишта Иса-бега Исхаковића из исте године јављају се села *Лозник*, *Горњи Лозник* и *Доњи Лозник*,²⁰⁴ која су у дефтеру за Босну из 1468/69. евидентирана као *Горњи Лозник*, *Доњи Лозник* и *Средњи Лозник*. Сва ова насеља налазила су се на простору данашњег села Багачиће, североисточно од Сјенице.²⁰⁵ У средњовековној жупи Брвеник (долина реке Брвенице, леве притоке Ибра), у повељи цара Уроша из 1363. године, помиње се село *Лозно*.²⁰⁶ Под именом *Лозна* евидентирано је и у попису зеамета и тимара вилајета Брвеник из 1477. године, односећи се на данашње сеоско насеље Лозно на левој обали Ибра, југоисточно од Ушћа.²⁰⁷ Село *Лозно (Лозна)* у нахији Брвеник јавља се и у сумарним пописима Зворничког санџака из 1519. и 1533. године.²⁰⁸ Поред поменутог топонима, попис насеља вилајета Брвеник из 1477. сведочи и о заступљености виноградарства у долини Ибра пре друге половине XV века.²⁰⁹

У Врањској жупи виноградарство је пре средине XIV века неговано на поседима хиландарске Цркве Светог Николе у Врању.²¹⁰ У међама села Псодерци 1343–1345. године јавља се топоним *Виначки дол (Виньч'ки долъ)*.²¹¹ Село Псодерци (зимовиште истоименог влашког катуна) одговара простору данашњих насеља Содерце и Катун, западно и југозападно од Врања, док се

202 С. Мишић, *Студије о средњовековном Полимљу*, 59–67.

203 Т. Катић, *Војнучки дефтер из 1455. године*, 54 (види и нап. 113), 55, 101.

204 Н. Šabanović, *Krajište Isa-bega Ishakovića*, 10 (нап. 50), 48–49; С. Мишић, *Студије о средњовековном Полимљу*, 63–64.

205 А. S. Aličić, *Sumarni popis sandžaka Bosna*, 17–19, нап. 253, 266, 280; С. Мишић, *Студије о средњовековном Полимљу*, 63–64.

206 М. Шуица, *Повеља цара Уроша о замени посела између кнеза Војислава и челника Мусе*, Стари српски архив 2 (2003), 145–146.

207 Т. Катић, Г. Гарић-Петровић, *Попис зеамета и тимара области Брвеник из 1477. године*, Мешовита грађа (Miscellanea) 32 (2011), 168.

208 А. Handžić, *Dva prva popisa Zvorničkog sandžaka*, 66, 126. У овом издању село је погрешно убицирано као данашња Лозна, северозападно од Трстеника (*Isto*, 66, нап. 289).

209 М. Штетић, *Виноградарство*, 176–178.

210 *Исто*, 182–184.

211 С. Марјановић-Душанић, *Повеља краља Стефана Душана о поклањању цркве Светог Николе у Врању манастиру Хиландару*, Стари српски архив 4 (2005), 72, 77.

Виначки дол данас односи на пашњак северно од Содерца.²¹² Будући да су имали обавезу обраде црквених винограда у селу Горње Врање и да је њихово зимовиште представљало стално насеље, власи Псодерци су очигледно гајили винову лозу и у свом насељу.²¹³ Почетком XIV века виногради су се гајили и на поседима Цркве Светог Николе Мрачког у Орехову, у горњем току Струме.²¹⁴ Османски пописи нахија Илиџа (око Велбужда/Ћустендила) и Дупница из XVI века сведоче о великој заступљености виноградарства у на овом простору,²¹⁵ што је оставило трага и у топонимији. У попису Ћустендилског санџака из 1570–1573. године, у нахији Илиџа јавља се село *Лозна* (данас Лозно код Ћустендила), чије је становништво гајило винову лозу и плаћало порез на гроздобер и вино увезено са стране.²¹⁶ У сумарним попису Пиротског кадилука из 1530. године јавља се село *Винариџа*, чије је друго име Диржина, тако да се можда односи на село Горња Држина на реци Ерми, југоисточно од данашњег Пирота.²¹⁷

О виноградарству северно од Врања, тачније у жупи Дубочици (Лесковачко поље, долина Ветернице и Јабланице), пре краја XIV столећа, сведочи једино средњовековна топонимија овог краја.²¹⁸ Село *Вина* (**Винна**) у Глбочици/Дубочици (данас истоимено село југозападно од Лесковца) кнегиња Милица је са синовима Стефаном и Вуком 1395. потврдила светогорском манастиру Свети Пантелејмон.²¹⁹ Насеље се јавља и у акту игумана Никодима из 1396. године.²²⁰ Лазаревићи су 1395. манастиру потврдили и село *Винарџи* (**Винарџи**), као дар властелина Дуке, за које се сматра да се односи на данашње Винарце, око 4 km северозападно од Лесковца, на левој обали

212 С. Мишић, *Југоисточна Србија средњег века*, Врање, 2002, 70–71; С. Марјановић-Душанић, *Повеља краља Стефана Душана о поклањању цркве Светог Николе у Врању*, 84.

213 М. Штетић, *Виноградарство*, 183–184.

214 С. Мишић, *Повеља краља Стефана Уроша III манастиру Светог Николе Мрачког у Орехову*, Стари српски архив 1 (2002) 55–68; Исти, *Југоисточна Србија*, 90; М. Штетић, *Виноградарство*, 219.

215 С. Мишић, *Југоисточна Србија*, 92, 94.

216 *Турски документи за историјата на македонскиот народ. Том 5. Кн. 1, Опширни пописни дефтери од XVI век за Ћустендилскиот санџак. Кн. 2*, прев. ред. и ком. М. Соколки, Скопје, 1983, 114.

217 Т. Катич, Д. Амедоски, *Съкратен регистър на Пиротски кадилџк от 1530 година*, Държавна агенция „Архиви“ 99 (2010), 183, нап. 322.

218 М. Штетић, *Виноградарство*, 187.

219 А. Младеновић, *Повеље и писма деспота Стефана*, 295–296, 302–303, 306–307, 310.

220 *Исто*, 319, 323, 327.

Јабланице,²²¹ или на данашње Горње и Доње Винарце код Косовске Митровице.²²² Према *Војнучком дефтеру* из 1455, у нахији Пољаница (око изворишта Ветернице) постојало је село *Лозна Лука*. У попису из 1536. јавља се као Лозина Лука или Копрејаница, чији су становници гајили винову лозу.²²³ У османском попису области Крушевца, Топлице и Дубочице спроведеног у периоду 1444–1446. године евидентирано је село *Лозане* (данас истоимено северозападно од Лебана).²²⁴ У долини Топлице попис бележи села *Горње Крчмаре* и *Доњи Крчмар*,²²⁵ која представљају данашње Крчмаре на десној страни реке, источно од Куршумлије. О виноградарству у долини Топлице и њене притоке Косанице пре средине XV века сведочи попис нахије Лаб у оквиру Области Бранковића из 1455. године.²²⁶

Виноградарска топонимија присутна је и у околини Петруса (тврђава код данашњег Параћина), средишту Петрушког крајишта (између Ћуприје и Раванице, Велике Мораве, Ражња и Честобродице), на коме се виноградарство развијало тек од друге половине XIV века.²²⁷ У повељи кнегиње Милице Великој лаври Светог Атанасија из 1398. године, у међама земљишта под виноградима и воћњацима на тргу у Паракиновом Броду (данашњи Параћин), јавља се хидроним *Лозни поток* (*Лозьни поток*). Поменути хидроним налазио се у суседству Знојаца, који се односе на данашњи микротопоним Знојац, чијим се именом називају ливаде јужно од Параћина,²²⁸ тако да у овом крају треба тражити и средњовековни Лозни поток.²²⁹ О заступљености виноградарства на Петрушком крајишту сведоче једино још напори кнеза Лазара, који је подизао винограде и откупљивао већ постојеће засаде од крупне властеле, за потребе манастира Раваница (1381).²³⁰ Према попису

221 Исто, 296, 303, 307, 311.

222 Д. Јечменица, *Поседи светогорског манастира Светог Пантелејмона у Моравској Србији*, 196.

223 Т. Катић, *Војнучки дефтер из 1455. године*, 45 (нап. 44), 89.

224 О. Зиројевић, И. Ерен, *Попис области Крушевца, Топлице и Дубочице*, Врањски гласник 4 (1968), 389, 408, нап. 116.

225 Исто, 391–392, 408, нап. 147.

226 М. Штетић, *Виноградарство*, 186–187.

227 Исто, 188–191.

228 А. Младеновић, *Повеље и писма деспота Стефана*, 230, 230–234. Види и: С. Божанић, *Чување простора: међе, границе и разграничења у српској држави од 13. до 15. века*, Нови Сад, 2013, 233.

229 М. Штетић, *Виноградарство*, 190–191.

230 А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара (1329–1389)*, Београд, 2003, 52; М. Штетић, *Виноградарство*, 189–190 (види и нап. 839).

нахије Раваница у вилајету Браничево из 1467. године, од свега тринаест насеља, становништво само пет села је гајило винограде и давало порез на ширу.²³¹

Виноградарство је било добро заступљено на простору Браничевске земље, која је обухватала Браничево, на десној, и Кучево, на левој обали Велике Мораве, допирући на северу до Дунава.²³² У жупи Пек (доњи ток истоимене реке), у међама села Љубиње (данас истоимено 2 km северно од Малог Градишта), које је кнез Лазар 1381. поконио Раваници, постојао је потес *Одрина пољана* (**Ћдрина полана, Одрина полана, Ћдрина поляна**).²³³ У релативној близини, као међник Љубиња, лежао је и Драгачев виноград (данас можда Драгуљево, јужно од Љубиња), а вероватно и Косаноћа виноград у суседном селу Камијево,²³⁴ док османски попис области Браничево из 1467. показује да је континуитет гајења винове лозе у овим насељима задржан до друге половине XV века.²³⁵ У доњем току Пека попис бележи и мезру *Винце* (уз село Белотино),²³⁶ која се јавља и у попису Браничева у Смедеревском санџаку из 1476. године, односећи се на данас истоимено село на обали Дунава, око 9 km северозападно од Голупца.²³⁷ У жупи Ждрело (средњи ток Млаве), у међама села Бистрица (истоимено југоисточно од Петровца на Млави), које је кнез Лазар 1379/1380. даровао манастиру Горњак, постојао је данас непознати топоним *Винов црвени* (**Виновь Чръвени, Виновь чръвени, Ђинувъ червени**), који је поменут након састава река Бистрице и Ореховице.²³⁸ Реч је о ушћу данашњег потока Решковице (у XIX веку Орешковица) у Суву реку (некадашњу Бистрицу), иза села Бистрице и Малог Лаола на Млави. На потоку Решковица постоји и истоимени потес, који

231 М. Штетић, *Виноградарство*, 195.

232 С. Мишић, Г. Бојковић, *Браничевска земља у средњем веку*, Пожаревац–Београд, 2024, 17–18, 107–110.

233 А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, 53, 78, 93, 112; М. Штетић, *Виноградарство*, 193, 218.

234 А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, 53, 78; Г. Шкриванић, *Раваничко властелинство*, Историјски часопис 16–17 (1970), 247–248; М. Вушковић, *Топонимија о средњевијековној земљорадњи и сточарству у Браничеву*, Браничевски гласник 3/4 (2006), 56; С. Божанић, *Чување простора*, 304–305; М. Штетић, *Виноградарство*, 193, 218.

235 М. Stojaković, *Braničevski tefter. Poimenični popis pokrajine Braničevo iz 1467. godine*, Beograd, 1987, 142, 148–149; М. Штетић, *Виноградарство*, 197.

236 М. Stojaković, *Braničevski tefter*, 219–220; М. Штетић, *Виноградарство*, 197.

237 Е. Миљковић–Бојанић, А. Крстић, *Браничево у XV веку: историјско-географска студија*, Пожаревац, 2007, 110, 194.

238 А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, 29, 30, 32, 39–40.

припада селима Ждрело и Бистрица.²³⁹ Самим тим, између поменутих села треба тражити и некадашњи Винов црвени. Од укупно 283 насеља, унутар пет нахија вилајета Браничево, у којима су се 1467. гајили виногради, десетина од шире узимана је од становника 138 села (48,76%). На првом месту налазила се нахија Лучица – простор средњовековне жупе Браничево у доњем току Млаве (53 села од 95; 55,8%), док су за њом долазиле управо нахије Ждрело (37 насеља од 72; 51,4%) и Пек (29 насеља од 57; 50,9%),²⁴⁰ у којима је виноградарство оставило трага и у топонимији.

На тлу Кучева, које се простирало између Велике Мораве, Дунава (до Гроцке), Туријске реке, Кубршнице и Јасенице, обухватајући Космај са Железником, Рудник и Смедерево,²⁴¹ сведочанства о виноградарству и винарству присутна су тек у изворима XV века. У Руднику, важном рударском и градском насељу, постојао је локалитет *Пивничисте* (*Пивничисте*), који је деспот Ђурађ Бранковић са сином Лазаром приложио Цркви Светог Ђорђа у Враћевштици, дарујући је 1456. градачком митрополиту Венедикту („у месту господства ни у Руднику Пивничисте”).²⁴² Будући да је поменуто место припадало деспоту, могуће је да се у некадашњој, очигледно већој и значајнијој пивници, чувало вино из околних винограда владара.²⁴³ Попис Смедеревског санџака из 1476. године показује да је виноградарство у селима североисточно од Рудника било прилично развијено.²⁴⁴ У скоро сваком сеоском насељу нахије Кучево 1476. евидентиран је порез на ширу, док попис бележи и село *Пударци* (данас истоимено јужно од Гроцке).²⁴⁵ Пударци (*Пџдарџи*) јављају се и у пописима нахије Београд из 1528/30. и 1536. и попису нахије Авала из 1560. године, док је у овом селу узиман и порез на ширу и винску бурад.²⁴⁶ Чињеница да је село добило назив по чуварима винограда говори о постојању великих засада винове лозе у ранијем пери-

239 Исто, 36.

240 М. Штетић, *Виноградарство*, 195–198.

241 А. Крстић, *Кучево и Железник у светлу османских дефтера*, Историјски часопис 49 (2002), 139–162; С. Мишић, Г. Бојковић, *Браничевска земља*, 18, 110.

242 С. Новаковић, *Законски споменици*, 755.

243 М. Штетић, *Виноградарство*, 200, 266; *ista, Vino – omiljeno piće srpskih srednjovekovnih vladara i vlastele*, *Etnoantropološki problemi* 19/2 (2024), 640.

244 М. Штетић, *Виноградарство*, 200–201.

245 А. Крстић, *Кучево и Железник у светлу османских дефтера*, 156; Исти, *Смедеревски крај у другој половини 15. и почетком 16. века*, *Смедеревски зборник* 2 (2009), 60; М. Штетић, *Виноградарство*, 203.

246 Х. Шабановић, *Турски извори за историју Београда. Књ. I, св. 1, Катастарски пописи Београда и околине: 1476–1566*, Београд, 1964, 223, 335, 551.

оду, који су се највероватније налазили у власништву владара или неког већег феудалца.²⁴⁷ Села између Некудима (Смедеревска Паланка) и Београда обилазала су вином, о чему говори бургундски племић Бертрандон де ла Брокијер (1433).²⁴⁸ О заступљености винограда у широј околини Београда сведочи и попис нахија Београд и Железник из периода 1528–1530, премда је од укупно 166 насеља винова лоза гајена само у 41 селу (24,7%).²⁴⁹ У пописима нахије Београд из 1536. и 1560. године забележена је и мезра *Лозовик* (*Lozovik*), између Ритопека и Болеча (данас истоимени локалитет југоисточно од Болеча).²⁵⁰

У средњовековној жупи Морава (око Чачка), у другој половини XIII века јавља се село *Лозница* (*Лозъница*, *Лоз’ница*), које је краљ Урош I, у периоду између 1265. и 1276, заједно са виноградом поклатио Хиландару, што је познато на основу потврдних повеља краља Милутина (1282. и 1303/1304).²⁵¹ Село постоји и данас под истим називом у долини Лозничке реке, десне притоке Западне Мораве, око 9 km југозападно од Чачка.²⁵² Лозница са виноградом потврђена је Хиландару и 1355. године.²⁵³ Евидентирана је и у османском попису Смедеревског санџака из 1476. године, док је 1516. била насељена власима (професионални сточари).²⁵⁴ У поименичном попису влаха из 1528. ово село се јавља као *Горња Лозница* и *Доња Лозница*.²⁵⁵ Према наредним пописима (око 1540. и 1572), у Горњој и Доњој Лозници поново

247 А. Крстић, *Кучево и Железник у светлу османских дефтера*, 156; Исти, *Смедеревски крај у другој половини 15. и почетком 16. века*, 60; М. Штетић, *Виноградарство*, 203.

248 Б. де ла Брокијер, *Путопис: путовање преко мора: кроз Палестину, Малу Азију, Србију и Француску*, прев. и коментар М. Рајичић, Београд, 2002, 109; М. Штетић, *Виноградарство*, 200.

249 Х. Шабановић, *Турски извори за историју Београда I–1*, 115–242; М. Штетић, *Виноградарство*, 204–205.

250 Х. Шабановић, *Турски извори за историју Београда I–1*, 394 (нап. 33), 527.

251 *Зборник*, 247, 279, 370; А. Фостиков, *Збирна повеља краљева Милутина и Стефана Душана Хиландару*, *Стари српски архив* 13 (2014), 89, 97, 103 (нап. 41), 106, 130; М. Штетић, *Виноградарство*, 198.

252 М. Живојиновић, *Историја Хиландара I*, 225; Г. Томовић, *Жупа Морава и нахија Морава*, *Рудо Поље–Карановац–Краљево* (од првих помена до Првог светског рата), ур. Љ. П. Ристић, Београд–Краљево, 2000, 39.

253 М. Копривица, *Повеља цара Стефана Душана Хиландару за забеле Понорац и Крушчицу и трг Книнац*, *Стари српски архив* 15 (2016), 113, 116, 124; М. Штетић, *Виноградарство*, 198.

254 А. С. Аличић, *Турски катастарски пописи неких подручја Западне Србије XV и XVI век I*, Чачак, 1984, 155, 293.

255 А. С. Аличић, *Турски катастарски пописи неких подручја Западне Србије XV и XVI век II*, Чачак, 1985, 146.

се гајила винова лоза, иако су и даље била насељена власима.²⁵⁶ У сумарном попису Смедеревског санџака из 1525. године јавља се село *Горњи Лозањ*, док је у детаљном попису истог санџака, спроведеном после 1528, забележено насеље *Доња Лозна*. Оба села, у којима се почетком XVI века гајила винова лоза, односе се на данашње село Лозањ код Горњег Милановца.²⁵⁷ Попис Смедеревског санџака из 1476. бележи и село *Виницу* (нахија Островица), које се можда односи на данашње село Винча у Јасеници код Крагујевца.²⁵⁸ У попису спроведеном после 1528, код села Темник (можда Тавник код Краљева) поменут је Манастир *Вина*, чији је назив несигурног читања.²⁵⁹ У попису Смедеревског санџака из 1476. године евидентирано је и село *Бачвине*, које се можда односи на заселак Бачвице у Стрмову код Ужица.²⁶⁰

* * *

Виноградарски топоними и микротопоними посведочени су на тлу средњовековне Србије првенствено на основу ћирилских, али и латинских извора (XIII–XV век), као и на основу првих сачуваних османских пописа (друга половина XV и XVI век). Изведени су од старосрпских и латинских термина у виду назива за виноград или лозу (*виноград*: Виноград, Завиноград; *виња* (*vigna*): Подвиња раван; *лоза/лозје*: Лозане, Горњи Лозањ, Лозени/Лозина, Лоз(и)на, Лозјани/Лознани/Лознени, Лозна (Горња, Доња, Средња), Лоз(и)на Лука, Лозни Поток, Лозник, Лозника, Лозно, Лозовик, Ражева Лоза; *лозица*: Лозица, Лозице), струк винове лозе (*лозница*: Лозница (Горња, Средња и Доња)), високо орезану и подигнуту лозу (*нерез*: Нерез/Нирез, Нерези/Нирези, Нерази До; *одрина*: Одрина Пољана), запуштене винограде (*виноградишта*: Виноградиште), чуваре винограда (*пудари*: Пударци), младе винограде (*сад*: Сад), порез за винограде (*магарисиј/могориш*: Магарисиј), затим од назива за вино (*вино*: Вина, Винак, Винац Поток, Виначки дол, Винаина Поток, Винине, Виноно, Вино, Винов црвени, Винора, Винска, Вињак, Вињани, Стара Вина; *винце*: Винца, Винце), винске подруме (*виница*: Виница, Виницка (Горња и Доња), Костадол Подвиница,

256 А. С. Аличић, *Турски катастарски пописи неких подручја Западне Србије XV и XVI век III*, Чачак, 1985, 392, 472.

257 А. С. Аличић, *Турски катастарски пописи I*, 418–419; исти, *Турски катастарски пописи II*, 306–307.

258 А. С. Аличић, *Турски катастарски пописи I*, 230.

259 А. С. Аличић, *Турски катастарски пописи II*, 309.

260 А. С. Аличић, *Турски катастарски пописи I*, 195.

Подваница, Подванице; *пивница*: Пивничиште), место на коме се некада производило вино (*виниште*: Виништа, Виниште), службеника за убирање дохотка од вина (*винар*: Винарци, Винарце), гостионицу и гостионичара (*крчма*, *крчмар*: Крчма, (Доњи) Крчмар, Горње Крчмаре; *винар*: Винарица, Винарци, Винарце), судове за вино (*бачва*: Бачва, Бачвине) и занатлије који су их израђивали (*бачвари*: Бачвар, Бачваревине).

Од укупно 96 средњовековних и раноосманских виноградарских топонима и микропотонима, највећи број (71) потиче од речи *вино* – 38 (укључујући и *винце*, *виница*, *винар*, *виниште*) и *лоза/лозје* – 33 (укључујући и *лозица*, *лозница*), а затим од речи *бачва/бачвар* (5), *нерез* (5), *виноградиште* (4), *крчма/крчмар* (3), *виноград* (2), *виња* (*vigna*) (1), *магарисиј* (1), *сад* (1), *одрина* (1), *пивница* (1) и *пудар* (1). Виноградарска топонимија односи се на сеоска насеља (61), од којих су 52 насељена, док се остала, у свим или појединим изворима у којима се јављају, наводе као пуста или као мезре. Виноградарска микротопонимија (35) подразумева локалитете (16, од тога 12 међника), део насеља (1), агрокултурне објекте (њиве (11), винограде (4)), земљиште (1), један хидроним (поток) и можда један манастир. Ипак, треба имати у виду да су поједини османски називи несигурног читања, као и да нека имена можда ипак нису настала од виноградарских термина. Називи појединих њива, који су највећим делом познати на основу пописа вилајета Херцеговина из 1475/77. године, откривају да су ови агрокултурни објекти настали на месту некадашњих парцела под виновом лозом (Виноград, Виноградиште, Подвиња Раван), на месту производње вина или можда чак и самих винограда (Виниште, Винак, Вињак), или пак у суседству винског подрума (Подваница, Подванице, Костадол Подваница – називи више њива у селима на простору земље Дрине). Чак су и сами виногради могли носити називе изведене од виноградарских термина (Лозица, Винине, Нерази До, Сад).

Средњовековна и раноосманска виноградарска топонимија присутна је на готово свим подручјима српских земаља. Већина топонима и микропотонима посведочена је у регијама у којима је виноградарство иначе било заступљено, бележећи мањи или већи степен развоја. С друге стране, топонимија појединих регија представља једино сведочанство о гајењу винове лозе и производњи вина у прошлости, као у случају жупе Дубочице (крај XIV и средина XV века), околине Сенице (почетак друге половине XV века), околине Пирота (прва половина XVI века) и делова Средњег Полимља (друга половина XVI столећа). Посебан увид у виноградарску топонимију и микропотонију Хумске земље, земље Дрине и Средњег Полимља даје попис вилајета Херцеговина из 1475/77. године, који иначе показује значајан степен развоја виноградарства на овим просторима, остварен до друге половине

XV века. На простору Хумске земље и Крајине виноградарски топоними и микротопоними јављају се најпре у приморским крајевима, првенствено у српским и латинским изворима, док османски попис из 1475/77. више сведочи о њиховом постојању дуж читаве Неретве и у другим унутрашњим пределима. У Призренској жупи и осталим деловима Метохије виноградарство је већ половином XIV века било знатније развијено, али није оставило већих трагова у средњовековној топонимији. С друге стране, високи степен заступљености винограда у Скопској области, који је остварен до краја XIII столећа, поткрепљен је и топонимијом. Одређени број виноградарских топонима посведочен је у више различитих извора, у периоду од XIII/XIV до XV/XVI века, што сведочи и о њиховом дужем трајању (Лозица јужно од Котора, Вино код Стона, Нерези и Лозно јужно од Скопља, Винарци код Косовске Митровице, Лозно у Брвенику код Ушћа, Лозница у Морави код Чачка). Отприлике половина виноградарских топонима и микротопонима, који се највећим делом односе на сеоска насеља, опстала је до данас у идентичном или нешто измењеном облику. Исто се може рећи и за називе скоро две трећине сеоских насеља и мезри, који се данас највећим делом односе на села, док неколико њих представља називе локалитета.

РЕФЕРЕНЦЕ / REFERENCES

Објављени извори / Published sources

1. А. С. Аличић, *Турски катастарски пописи неких подручја Западне Србије XV и XVI век I*, Чачак, 1984. [A. S. Aličić, *Turski katastarski popisi nekih područja Zapadne Srbije XV i XVI vek I*, Čačak, 1984].
2. Исти, *Турски катастарски пописи неких подручја Западне Србије XV и XVI век II*, Чачак, 1985. [Isti, *Turski katastarski popisi nekih područja Zapadne Srbije XV i XVI vek II*, Čačak, 1985].
3. Исти, *Турски катастарски пописи неких подручја Западне Србије XV и XVI век III*, Чачак, 1985. [Isti, *Turski katastarski popisi nekih područja Zapadne Srbije XV i XVI vek III*, Čačak, 1985].
4. Isti, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovine*, Sarajevo, 1985.
5. Isti, *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, Mostar, 2008.
6. С. Бојанин, *Повеља цара Стефана Уроша којом потврђује дар великог војводе Николе Стањевића манастиру Хиландару*, Стари српски архив 1 (2002), 103–116. [S. Bojanin, *Povelja cara Stefana Uroša kojom potvrđuje dar velikog vojvode Nikole Stanjevića manastiru Hilandaru*, Stari srpski arhiv 1 (2002), 103–116].
7. Б. де ла Брокијер, *Путонис: путовање преко мора: кроз Палестину, Малу Азију, Србију и Француску*, прев. и коментар М. Рајичић, Београд, 2002. [B. de la Brokijer, *Putopis: putovanje preko mora: kroz Palestinu, Malu Aziju, Srbiju i Francusku*, prev. i komentar M. Rajičić, Beograd, 2002].

8. Ђ. Даничић, *Три српске хрисовуље*, Гласник Друштва српске словесности 11 (1859), 130–143. [Ѓ. Daničić, *Tri srbske hrisovulje*, Glasnik Društva srpske slovesnosti 11 (1859), 130–143].
9. Исти, *Хрисовуљ краља Стефана потоњеза цара Трескавцу*, Гласник Друштва српске словесности XIII (1861), 369–377. [Isti, *Hrisovulj kralja Stefana potonjega cara Treskavcu*, Glasnik Društva srpske slovesnosti XIII (1861), 369–377].
10. В. Ђурђев, Л. Њадџосмановић, *Два дефтера Црне Горе из времена Скендер-бега Црнојевића II*, Сарајево, 1973.
11. *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника I 1186–1321*, прир. В. Мошин, С. Ђирковић, И. Синдик, ред. Д. Синдик, Београд, 2011. [Zbornik srednjovekovnih ćirilčkih povelja i pisama Srbije, Bosne i Dubrovnika I 1186–1321, prir. V. Mošin, S. Ćirković, I. Sindik, red. D. Sindik, Beograd, 2011].
12. О. Зиројевић, И. Ерен, *Попис области Крушевца, Топлице и Дубочице*, Врањски гласник 4 (1968), 377–416. [O. Zirojević, I. Eren, *Popis oblasti Kruševca, Toplice i Dubočice*, Vranjski glasnik 4 (1968), 377–416].
13. П. Ивић, М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*, Нови Сад, 1976. [P. Ivić, M. Grković, *Dečanske hrisovulje*, Novi Sad, 1976].
14. Т. Катић, *Опширни попис Призренског санџака из 1571. године*, Београд, 2010. [T. Katić, *Opširni popis Prizrenskog sandžaka iz 1571. godine*, Beograd, 2010].
15. Иста, *Војнички дефтер из 1455. године за санџаке Крушевац, Вучитрн, Призрен и вилајете Звечан, Јелеч, Рас, Сенице и Ходидед*, Београд, 2020. [Ista, *Vojnički defter iz 1455. godine za sandžake Kruševac, Vučitrn, Prizren i vilajete Zvečan, Jeleč, Ras, Senice i Hodided*, Beograd, 2020].
16. Иста, Д. Амедоски, *Съкратен регистър на Пиротски кадилък от 1530 година*, Държавна агенция „Архиви“ 99 (2010), 158–199. [Ista, D. Amedoski, *Säkraten registär na Pirotski kadiläk ot 1530 godina*, Däřzhavna agentsiya „Arhivi“ 99 (2010), 158–199].
17. Иста, Г. Гарић-Петровић, *Попис зеамета и тимара области Брвеник из 1477. године*, Мешовита грађа (Miscellanea) 32 (2011), 157–190. [Ista, G. Garić-Petrović, *Popis zeameta i timara oblasti Brvenik iz 1477. godine*, Mešovita građa (Miscellanea) 32 (2011), 157–190].
18. М. Копривица, *Повеља цара Стефана Душана Хиландару за забеле Понорац и Крушчицу и трг Книнац*, Стари српски архив 15 (2016), 109–130. [M. Koprivica, *Povelja cara Stefana Dušana Hilandaru za zabele Ponorac i Kruščicu i trg Kninac*, Stari srpski arhiv 15 (2016), 109–130].
19. Иста, *Кончански практик*, Стари српски архив 22 (2023), 21–49. [Ista, *Končanski praktik*, Stari srpski arhiv 22 (2023), 21–49].
20. Ј. Лућић, *Најстарија земљишна књига у Хрватској – Дубровачки земљишник диобе земље у Стону и Пељењу из год. 1336.*, *Анали завода за повјесне знаности Истраживачког центра ЈАЗУ у Дубровнику XVIII* (1980), 57–89.

21. A. Mayer, *Kotorski spomenici. Prva knjiga kotorskih notara god. 1326–1335*, Monumenta Catarensia, volumen 1, Zagreb, 1951.
22. Isti, *Kotorski spomenici. Druga knjiga kotorskih notara god. 1329, 1332–1337*, Monumenta Catarensia, volumen 2, Zagreb, 1981.
23. С. Марјановић-Душанић, *Повеља краља Стефана Душана о поклањању цркве Светог Николе у Врању манастиру Хиландару*, Стари српски архив 4 (2005), 69–85. [S. Marjanović-Dušanić, *Povelja kralja Stefana Dušana o poklanjanju crkve Svetog Nikole u Vranju manastiru Hilandaru*, Stari srpski arhiv 4 (2005), 69–85].
24. F. Miklosich, *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*, Beograd, 2006.
25. М. Милојевић, *Дечанске хрисовуље*, Гласник Српског ученог друштва XII (1880), 1–142. [M. Milojević, *Dečanske hrisovulje*, Glasnik Srpskog učenog društva XII (1880), 1–142].
26. С. Мишић, *Повеља краља Стефана Уроша III манастиру Светог Николе Мрачкоу Орехову*, Стари српски архив 1 (2002), 55–68. [S. Mišić, *Povelja kralja Stefana Uroša III manastiru Svetog Nikole Mračkog u Orehovu*, Stari srpski arhiv 1 (2002), 55–68].
27. Исти, Т. Суботин-Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, Београд, 2003. [Isti, T. Subotin-Golubović, *Svetoarhandelovska hrisovulja*, Beograd, 2003].
28. А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара (1329–1389)*, Београд, 2003. [A. Mladenović, *Povelje kneza Lazara (1329–1389)*, Beograd, 2003].
29. Исти, *Повеље и писма деспота Стефана: текст, коментари, снимци*, Београд, 2007. [Isti, *Povelje i pisma despota Stefana: tekst, komentari, snimci*, Beograd, 2007].
30. С. Николовска, *Кодик на манастирот Трескавец*, Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија IV, ур. В. Мошин, Л. Славева, Скопје, 1981, 215–406. [S. Nikolovska, *Kodik na manastirot Treskavec*, Spomenici za srednovekovnata i ponovata istorija na Makedonija IV, ur. V. Mošin, L. Slaveva, Skopje, 1981, 215–406].
31. С. Новаковић, *Два прилога к српским старинама. II. Хрисовуља краља Стефана Душана манастиру трескавачком*, Гласник Српског ученог друштва XLI (1875), 356–361. [S. Novaković, *Dva priloga k srpskim starinama. II. Hrisovulja kralja Stefana Dušana manastiru treskavačkom*, Glasnik Srpskog učenog društva XLI (1875), 356–361].
32. Исти, *Законски споменици српских држава средњег века*, ур. и прир. Р. Михаљчић, Београд, 2005. [Isti, *Zakonski spomenici srpskih država srednjega veka*, ur. i prir. R. Mihaljčić, Beograd, 2005].
33. F. Rački, *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, vol. VII, Zagrabiae*, 1877.
34. Т. Смићиклас, *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Sv. 18, Listine godina 1395–1399*, ур. D. Rendić-Miočević, dop. i prir. M. Šamšalović i dr., Zagreb, 1990.

35. *Statut grada Dubrovnika: sastavljen godine 1272.*, prir. i prev. A. Šoljić, Z. Šundrica, I. Veselić, uvodnu studiju napisala N. Lonza, Dubrovnik, 2002.
36. *Statuta civitatis Cathari – Statut grada Kotora, knjiga II*, ur. J. Antović, Kotor, 2009.
37. *Statuta civitatis Cathari – Statut grada Kotora, knjiga III*, ur. J. Antović, Kotor, 2009.
38. M. Stojaković, *Braničevski tefter. Poimenični popis pokrajine Braničevo iz 1467. godine*, Beograd, 1987.
39. Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи, књига 6*, Београд, 1926. [Lj. Stojanović, *Stari srpski zapisi i natpisi, knjiga 6*, Beograd, 1926].
40. *Турски документи за историјата на македонскиот народ. Опширен пописен дефтер No. 4 (1467–1468 година)*, ред. М. Соколки, А. Стојановски, Скопје, 1971. [*Turski dokumenti za istorijata na makedonskiot narod. Opširen popisni defter No. 4 (1467–1468 godina)*, red. M. Sokoloski, A. Stojanovski, Skopje, 1971].
41. *Турски документи за историјата на македонскиот народ. Том 3, Опширни пописни дефтери од XV век*, ред. М. Соколки, Скопје, 1976. [*Turski dokumenti za istorijata na makedonskiot narod. Tom 3, Opširni popisni defteri od XV vek*, red. M. Sokoloski, Skopje, 1976].
42. *Турски документи за историјата на македонскиот народ. Том 5. Кн. 1, Опширни пописни дефтери од XVI век за Кустендилскиот санџак*, прев. ред. и ком. М. Соколки, Скопје, 1983. [*Turski dokumenti za istorijata na makedonskiot narod. Tom 5. Kn. 1, Opširni popisni defteri od XVI vek za Kustendilski sandžak*, prev. red. i kom. M. Sokoloski, Skopje, 1983].
43. *Турски документи за историјата на македонскиот народ. Том 5, Опширни пописни дефтери од XVI век за Кустендилскиот санџак. Кн. 2*, прев. ред. и ком. М. Соколки, Скопје, 1980. [*Turski dokumenti za istorijata na makedonskiot narod. Tom 5, Opširni popisni defteri od XVI vek za Kustendilski sandžak. Kn. 2*, prev. red. i kom. M. Sokoloski, Skopje, 1980].
44. *Турски документи за историјата на македонскиот народ. Том 5. Кн. 3, Опширен пописен дефтер за Кустендилскиот санџак од 1570. година*, прев. ред. и ком. А. Стојановски, Скопје, 1982. [*Turski dokumenti za istorijata na makedonskiot narod. Tom 5. Kn. 3, Opširen popisni defter za Kustendilski sandžak od 1570. godina*, prev. red. i kom. A. Stojanovski, Skopje, 1982].
45. *Турски документи за историјата на македонскиот народ. Том 5, Опширен пописни дефтер за Кустендилскиот санџак од 1570. година. Кн. 4*, прев. ред. и ком. А. Стојановски, Скопје, 1985. [*Turski dokumenti za istorijata na makedonskiot narod. Tom 5, Opširen popisni defter za Kustendilski sandžak od 1570. godina. Kn. 4*, prev. red. i komen. A. Stojanovski, Skopje, 1985].
46. С. Ћирковић, *Повеља цара Стефана Душана о границама Котора*, Стари српски архив 10 (2011), 37–59. [S. Ćirković, *Povelja cara Stefana Dušana o granicama Kotora*, Stari srpski arhiv 10 (2011), 37–59].
47. Б. Ферјанчић, *Византијски извори за историју народа Југославије II*, ур. Г. Острогорски, Београд, 1959. [B. Ferjančić, *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije II*, ur. G. Ostrogorski, Beograd, 1959].
48. А. Фостиков, *Збирна повеља краљева Милутина и Стефана Душана Хиландару*, Стари српски архив 13 (2014), 79–142. [A. Fostikov, *Zbirna povelja kraljeva Milutina i Stefana Dušana Hilandaru*, Stari srpski arhiv 13 (2014), 79–142].

49. A. Handžić, *Dva prva popisa Zvorničkog sandžaka (iz 1519. i 1533. godine)*, Sarajevo, 1986.
50. H. Šabanović, *Krajište Isa-bega Ishakovića. Zbirni katastarski popis iz 1455. godine*, Sarajevo, 1964.
51. Исти, *Турски извори за историју Београда. Књ. 1, св. 1, Катастарски пописи Београда и околине: 1476–1566*, Београд, 1964. [Isti, *Turski izvori za istoriju Beograda. Knj. 1, sv. 1, Katastarski popisi Beograda i okoline: 1476–1566*, Beograd, 1964].
52. М. Шуица, *Повеља цара Уроша о замени поседа између кнеза Војислава и челника Мусе*, Стари српски архив 2 (2003), 143–167. [M. Šuica, *Povelja cara Uroša o zameni poseda između kneza Vojislava i čelnika Muse*, Stari srpski arhiv 2 (2003), 143–167].

Литература / Literature

1. М. Антоновић, *Град и жупа у Зетском приморју и северној Албанији у XIV и XV веку*, Београд, 2003. [M. Antonović, *Grad i župa u Zetskom primorju i severnoj Albaniji u XIV i XV veku*, Beograd, 2003].
2. Б. Бабић, *Нова сазнања о црквама средњовековног Прилепа*, Зборник Светозара Радојчића, ур. В. Ј. Ђурић, Београд, 1969, 11–15. [B. Babić, *Nova saznanja o crkvama srednjovekovnog Prilepa*, Zbornik Svetozara Radojčića, ur. V. J. Đurić, Beograd 1969, 11–15].
3. М. Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, Београд, 2004. [M. Blagojević, *Zemljoradnja u srednjovekovnoj Srbiji*, Beograd, 2004].
4. Исти, *Подриње између српских средњовековних држава*, Дрина, Београд – Српско Сарајево, 2005, 29–68. [Isti, *Podrinje između srpskih srednjovekovnih država*, Drina, Beograd – Srpsko Sarajevo, 2005, 29–68].
5. С. Божанић, *Чување простора: међе, границе и разграничења у српској држави од 13. до 15. века*, Нови Сад, 2013. [S. Božanić, *Čuvanje prostora: međe, granice i razgraničenja u srpskoj državi od 13. do 15. veka*, Novi Sad, 2013].
6. Ђ. Бубало, *Средњовековни архив манастира Врањине (прилог реконструкцији)*, Стари српски архив 5 (2006), 243–276. [Đ. Bubalo, *Srednjovekovni arhiv manastira Vranjine (prilog rekonstrukciji)*, Stari srpski arhiv 5 (2006), 243–276].
7. Исти, *За ново, критичко издање трескавачких хрисовуља краља Душана*, Стари српски архив 7 (2008), 207–229. [Isti, *Za novo, kritičko izdanje treskavačkih hrisovulja kralja Dušana*, Stari srpski arhiv 7 (2008), 207–229].
8. N. Vekarić, *Pelješka naselja u 14. stoljeću*, Dubrovnik, 1989.
9. D. Vidović, *Pogled u toponimiju Kotorskoga zaljeva*, *Studia lexicographica* 13 (2019), 97–122.
10. М. Вушковић, *Топонимија о средњовековној земљорадњи и сточарству у Браничеву*, Браничевски гласник 3/4 (2006), 51–62. [M. Vušković, *Toponimija o srednjovekovnoj zemljoradnji i stočarstvu u Braničevu*, Braničevski glasnik 3/4 (2006), 51–62].
11. Р. Грујић, *Властелинство светог Ђорђа код Скопља од XI–XV века*, Гласник Скопског научног друштва I 1–2 (1926), 45–77. [R. Grujić, *Vlastelinstvo svetog*

- Đorđa kod Skoplja od XI–XV veka*, Glasnik Skopskog naučnog društva I 1–2 (1926), 45–77].
12. Ђ. Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских I–III*, Београд, 1863–1864. [Ѓ. Daničić, *Rječnik iz književnih starina srpskih I–III*, Beograd, 1863–1864].
 13. М. Динић, *Дубровачки трибути – Могориш, Светодмитарски и Конавоски доходак, Провијун браће Влатковића*, Глас Српске краљевске академије CLXVIII (1935), 205–257. [M. Dinić, *Dubrovački tributi – Mogoriš, Svetodmitarski i Konavoski dohodak, Provižun braće Vlatkovića*, Glas Srpske kraljevske akademije CLXVIII (1935), 205–257].
 14. *Етимолошки речник српског језика, свеска 2: БА–БД*, ур. А. Лома, израдили М. Бјелетић, Ј. Влајић–Поповић, М. Вучковић, М. Ђокић, А. Лома и С. Петровић, Београд, 2006. [*Etimološki rečnik srpskog jezika, sveska 2: BA–BD*, ur. A. Loma, izradili M. Bjeletić, J. Vlajić–Popović, M. Vučković, M. Đokić, A. Loma i S. Petrović, Beograd, 2006].
 15. М. Живојиновић, *Историја Хиландара 1. Од оснивања манастира 1198. до 1335. године*, Београд, 1998. [M. Živojinović, *Istorija Hilandara 1. Od osnivanja manastira 1198. do 1335. godine*, Beograd, 1998].
 16. Д. Јечменица, *Поседи светогорског манастира Светог Пантелејмона у Моравској Србији*, Власт и моћ: властела Моравске Србије од 1365. до 1402. године, ур. С. Мишић, Крушевац, 2014, 183–206. [D. Ječmenica, *Posedi svetogorskog manastira Svetog Pantelejmona u Moravskoj Srbiji*, Vlast i moć: vlastela Moravske Srbije od 1365. do 1402. godine, ur. S. Mišić, Kruševac, 2014, 183–206].
 17. Т. Катић, У. Војводић, *Границе жупе и нахије Рас у средњем и раном новом веку (14–16. век)*, Историјски часопис 69 (2020), 127–155. [T. Katić, U. Vojvodić, *Granice župe i nahije Ras u srednjem i ranom novom veku (14–16. vek)*, Istorijски časopis 69 (2020), 127–155].
 18. R. Kovijanić, *Pomeni crnogorskih plemena u kotorskim spomenicima (XIV–XVI vijek)*, knjiga I, Cetinje, 1963.
 19. М. Копривица, *Властелинства и економија манастира средњовековне Србије*, Београд, 2022. [M. Koprivica, *Vlastelinstva i ekonomija manastira srednjovekovne Srbije*, Beograd, 2022].
 20. А. Крстић, *Кучево и Железник у светлу османских дефтера*, Историјски часопис 49 (2002), 139–162. [A. Krstić, *Kučevo i Železnik u svetlu osmanskih deftera*, Istorijски časopis 49 (2002), 139–162].
 21. Исти, *Смедеревски крај у другој половини 15. и почетком 16. века*, Смедеревски зборник 2 (2009), 45–71. [Isti, *Smederevski kraj u drugoj polovini 15. i početkom 16. veka*, Smederevski zbornik 2 (2009), 45–71].
 22. А. Лома, *Топонимија Бањске хрисовуље: ка осмишљењу старосрпског топонимског речника и бољем познавању општесловенских именословних образаца*, Београд, 2013. [A. Loma, *Toponimija Banjske hrisovulje: ka osmišljenju starosrpskog toponomastičkog rečnika i boljem poznavanju opšteslovenskih imenoslovnih obrazaca*, Beograd, 2013].
 23. Р. Љубинковић, *Хумско епархијско властелинство и црква Светог Петра у Бијелом Пољу*, Старијар IX–X (1959), 97–125. [R. Ljubinković, *Humsko eparhijsko vlastelinstvo i crkva Svetog Petra u Bijelom Polju*, Starinar IX–X (1959), 97–125].

24. F. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum, emendatum auctum*, Vindobonae, 1862–1865.
25. Е. Миљковић-Бојанић, А. Крстић, *Браничево у XV веку: историјско-географска студија*, Пожаревац, 2007. [E. Miljković-Bojanić, A. Krstić, *Braničevo u XV veku: istorijsko-geografska studija*, Požarevac, 2007].
26. С. Мишић, *Хумска земља у средњем веку*, Београд, 1996. [S. Mišić, *Humska zemlja u srednjem veku*, Beograd, 1996].
27. Исти, *Југоисточна Србија средњег века*, Врање, 2002. [Isti, *Jugoistočna Srbija srednjeg veka*, Vranje, 2002].
28. Исти, *Студије о средњовековном Полимљу*, Ниш, 2012. [Isti, *Studije o srednjovekovnom Polimlju*, Niš, 2012].
29. Исти, *Српско село у средњем веку*, Београд, 2019. [Isti, *Srpsko selo u srednjem veku*, Beograd, 2019].
30. Исти, Г. Бојковић, *Браничевска земља у средњем веку*, Пожаревац–Београд, 2024. [Isti, G. Bojković, *Braničevska zemlja u srednjem veku*, Požarevac – Beograd, 2024].
31. С. Накићеновић, *Бока (антропогеографска студија)*, Београд, 1913. [S. Nakićenović, *Boka (antropogeografska studija)*, Beograd, 1913].
32. В. Петровић, *Виница*, Лексикон српског средњег века, прир. С. Ћирковић, Р. Михалчић, Београд, 1999, 80. [V. Petrović, *Vinica*, Leksikon srpskog srednjeg veka, prir. S. Ćirković, R. Mihaljičić, Beograd, 1999, 80].
33. М. Премовић, *Средње и Доње Полимље и Горње Подриње у средњем веку*, не-објављена докторска дисертација, Универзитет у Београду – Филозофски факултет, Београд, 2013. [M. Premović, *Srednje i Donje Polimlje i Gornje Podrinje u srednjem veku*, neobjavljena doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet, Beograd, 2013].
34. *Приручни етимолошки речник српског језика. Т. 1, А–Ј*, ур. А. Лома, аутори М. Бјелетић, Ј. Влајић-Поповић, А. Лома, и С. Петровић, Београд, 2023. [*Priručni etimološki rečnik srpskog jezika. T. 1, A–J*, ur. A. Loma, autori M. Bjeletić, J. Vlajić-Popović, A. Loma, i S. Petrović, Beograd, 2023].
35. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika: Sv. 53: 3 dvanaestoga dijela*, Zagreb, 1952.
36. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika: Sv. 60: 2 četrnaestoga dijela*, Zagreb, 1954.
37. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika: Sv. 86: 4 dvadesetoga dijela*, Zagreb, 1972.
38. С. Рудић, *Хртар*, Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља, ур. С. Мишић, Београд, 2010, 314. [S. Rudić, *Hrtar*, Leksikon gradova i trgova srednjovekovnih srpskih zemalja, ur. S. Mišić, Beograd, 2010, 314].
39. И. Синдик, *Комунално уређење Котора од друге половине XII до почетка XV столећа*, Београд, 1950. [I. Sindik, *Komunalno uređenje Kotora od druge polovine XII do početka XV stoleća*, Beograd, 1950].
40. Исти, *Прилози топономастици Боке Которске*, Историјски часопис 5 (1955), 111–116. [Isti, *Prilozi toponomastici Boke Katorske*, Istorijски časopis 5 (1955), 111–116].

41. Д. Синдик, *Виноград*, Лексикон српског средњег века, прир. С. Ћирковић, Р. Михаљчић, Београд, 1999, 80–83. [D. Sindik, *Vinograd*, Leksikon srpskog srednjeg века, прир. С. Ћирковић, Р. Михаљчић, Београд, 1999, 80–83].
42. Р. Скок, *Етимолошки рјечник хрватскога или српскога језика. Књ. I–III*, Загреб, 1971–1973.
43. С. Смолчић-Макуљевић, *Цркве и приложници у трескавачким хрисовулама краља Душана*, Зграф 40 (2016), 73–84. [S. Smolčić-Makuljević, *Crkve i priložnici u treskavačkim hrisovuljama kralja Dušana*, Zograf 40 (2016), 73–84].
44. Г. Томовић, *Алтин у XIV и XV веку*, Становништво словенског поријекла у Албанији, ур. Ј. Р. Бојовић, Титоград, 1991, 153–166. [G. Tomović, *Altin u XIV i XV veku*, Stanovništvo slovenskog porijekla u Albaniji, ур. Ј. Р. Бојовић, Титоград, 1991, 153–166].
45. Иста, *Жупа Морава и нахија Морава*, Рудо Поље – Карановац–Краљево (од првих помена до Првог светског рата), ур. Љ. П. Ристић, Београд–Краљево, 2000, 33–45. [Ista, *Župa Morava i nahija Morava*, Rudo Polje – Karanovac–Kraljevo (od prvih pomena do Prvog svetskog rata), ур. Љ. П. Ристић, Београд–Kraljevo, 2000, 33–45].
46. С. Ћирковић, *Херцег Стефан Вукчић-Косача и његово доба*, Београд, 1964. [S. Ћирковић, *Herceg Stefan Vukčić-Kosača i njegovo doba*, Београд, 1964].
47. Р. Угринова-Скаловска, *За трескавичкиот кодик*, Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија IV, ур. В. Мошин, Л. Славева, Скопје, 1981, 187–213. [R. Ugrinova-Skalovska, *Za treskavečkiot kodik*, Spomenici za srednovekovnata i ponovata istorija na Makedonija IV, ур. В. Мошин, Л. Славева, Скопје, 1981, 187–213].
48. А. Фостиков, *Биљна сировина и њена обрада на тлу средњовековне Србије*, Београдски историјски гласник 9 (2018), 7–35. [A. Fostikov, *Biljna sirovina i njena obrada na tlu srednjovekovne Srbije*, Beogradski istorijski glasnik 9 (2018), 7–35].
49. Иста, *Занатство средњовековне Србије*, Београд, 2019. [Ista, *Zanatstvo srednjovekovne Srbije*, Београд, 2019].
50. Г. Шкриванић, *Властелинство Св. Стефана у Бањској*, Историјски часопис 6 (1956), 177–199. [G. Škrivanić, *Vlastelinstvo Sv. Stefana u Banjskoj*, Istorijski časopis 6 (1956), 177–199].
51. Исти, *Раваничко властелинство*, Историјски часопис 16–17 (1970), 235–254. [Isti, *Ravaničko vlastelinstvo*, Istorijski časopis 16–17 (1970), 235–254].
52. Исти, *Путеви у средњовековној Србији*, Београд, 1974. [Isti, *Putevi u srednjovekovnoj Srbiji*, Београд, 1974].
53. М. Штетић, *Виногради на поседима манастира Свети Арханђели код Призрена*, Београдски историјски гласник 6 (2015), 119–128. [M. Štetić, *Vinogradi na posedima manastira Sveti Arhandeli kod Prizrena*, Beogradski istorijski glasnik 6 (2015), 119–128].
54. Иста, *Виноградарство у средњовековној Србији*, Београд, 2021. [Ista, *Vinogradarstvo u srednjovekovnoj Srbiji*, Београд, 2021].
55. Иста, *Свети Сава и манастирски виногради*, Свети Сава и Доментијан, ур. Д. Бојовић, Ј. Стошић, Ниш, 2024, 633–652. [Ista, *Sveti Sava i manastirski vinogradi*, Sveti Sava i Domentijan, ур. Д. Бојовић, Ј. Стошић, Ниш, 2024, 633–652].
56. Иста, *Vino – omiljeno piće srpskih srednjovekovnih vladara i vlastele*, Etnoantropološki problemi 19/2 (2024), 621–655.

TRACES OF VITICULTURE IN TOPONYMY OF MEDIEVAL SERBIA

Summary

Medieval Serbian and Latin sources (mostly from the 13th to the 15th century), as well as the first preserved Ottoman registers (*defters*) of conquered Serbian regions (from the second half of the 15th and 16th centuries), testify to the existence of numerous toponyms and microtoponyms (96) derived from terms related to viticulture, in almost all regions of medieval Serbia. These toponyms 61 (villages and *mezras* abandoned settlements) and microtoponyms 35 (localities (16), fields (11), vineyards (4), land (1), part of the settlement (1), hydronym (1), maybe one monastery) are derived from Old Serbian and Latin viticultural terms in the form of names for vineyard (Old Serbian *vinograd*; *loza/lozje, lozica*; Latin *vinea, vigna; vitis, vites, losiza*): Vinograd, Podvinja ravan, Zavino grad, Lozane, Gornji Lozanj, Lozica/Lozice, Lozeni/Lozina, Lozjani/Loznani/Lozneni, Lozna (Gornja, Donja i Srednja), Loz(i)na Luka, Lozni Potok, Loznik, Loznika, Lozno, Lozovik, Raževa Loza; waist of vine (O. S. *loznica*; L. *losniza*): Loznica (Gornja, Srednja, Donja); vine pruned high above the roots and high raised (O. S. *nerez, odrina*; L. *neresium/vinea neresiata, pergola/vinea in cameris*): Nerez/Nirez, Nerezi/Nirezi, Nerazi Do, Odrina Poljana; neglected vineyards (O. S. *vinogradište*; L. *vinealia*): Vinogradište; young vineyard (O. S. *sad*; L. *planta*): Sad; the vineyard guardian (O. S. *pudar*; L. *pudarius*): Pudarci; taxes for vineyards (L. *magarisium*; O. S. *mogoriš*): Magarisij; then from the name for wine (O. S. *vino*, dim. *vince*; L. *vinum, vini*): Vina, Vinak, Vinac Potok, Vinački dol, Vinina Potok, Vinine, Vinino, Vino, Vinov crveni, Vinora, Vinska, Vinjak, Vinjani, Stara Vina, Vinca, Vince; wine cellars (O. S. *vinica, pivnica*; L. *vinnica, pivniza*): Vinica, Vinicka, Kostadol Podvinica, Podvinica, Podvinice, Pivničište; the place where wine was once produced (O. S. *vinište*): Viništa, Vinište; the official who collected income from wine (O. S. *vinar*; L. *vinitor, vinarius*): Vinarci, Vinarce; inns (O. S. *krčma*; L. *taberna*) and innkeepers (O. S. *krčmar, vinar*; L. *tabernarius, -i*): Krčma, (Donji) Krčmar, Gornje Krčmare, Vinarica, Vinarci, Vinarce; wine vessels (O. S. *bačva*; Vulgar Latin *büttia, bütis*): Bačva, Bačvine; and the craftsmen who made them (O. S. *bačvar*; L. *bottarius*): Bačvar, Bačvarevine.

The largest number (71) of medieval and early Ottoman viticultural toponyms and microtoponyms originates from the words for wine: *vino* 38 (including: *vince, vinica, vinar, vinište*) and vine: *loza* 33 (including: *lozica, loznica*), and then from the words: *bačva/bačvar* (5), *nerez* (5), *vinogradište* (4), *krčma/krčmar* (3), *vinograd* (2), *vinja* (Latin *vigna*) (1), *magarisij* (1), *sad* (1), *odrina* (1), *pivnica* (1) and *pudar* (1). However, it should be emphasized that some Ottoman names of settlements and smaller entities cannot be read with certainty, while some Old Serbian and Latin toponyms may also not originate from viticultural terms. A greater number of viticultural toponyms and microtoponyms is evidenced in regions where viticulture was performed, recording a lower or higher degree of development. On the other hand, the toponymy of certain regions is the only evidence of the cultivation of vines and wine production in the past [Dubočica surroundings of Leskovac (end of the 14th and middle of the 15th century), surroundings of Senica (beginning of the second half of the 15th century), surroundings of Pirot (first half of the 16th century), parts of Middle Polimlje (second half of the 16th century)]. A special insight into viticultural toponymy and microtoponymy in the *land* of Hum, the *land*

of Drina and Middle Polimlje is provided by the *defter* of the Vilayet of Herzegovina from 1475/77, which otherwise testifies to the significant development of viticulture in these regions. A certain number of viticultural toponyms is attested in several different sources, in the period from the 13th/14th to the 15th/16th centuries, which also testifies to their longer duration (Lozica south of Kotor, Vino near Ston, Nerezi and Lozno south of Skopje, Vinarci near Kosovska Mitrovica, Lozno in Brvenik (near Ušće), Loznica in Morava, near Čačak). Approximately half of the medieval viticultural toponyms and microtoponyms has been preserved to the present day. The same applies to the names of almost two-thirds of the villages and *mezras* recorded in medieval sources and Ottoman registers.